

VENEZIA, ITALIA, UNGHERIA FRA ARCADIA E ILLUMINISMO

Rapporti italo–ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese, a cura di Béla Köpeczi e Péter Sárközy. Bp. 1982. Akadémiai K. 378 l.

A kötet a velencei Fondazione Giorgio Cini és a Magyar Tudományos Akadémia által közösen rendezett IV. magyar–olasz kapcsolattörténeti kollokvium anyagát tartalmazza, összesen huszonkilenc tanulmányt. A háromévenként – felváltva Velencében és Budapesten – sorra kerülő megbeszéléseken a két ország specialistái a reneszánsz (1970, 1973) és a barokk (1976) kor irodalmát, művelődését vizsgálták a két kultúra kapcsolatának az aspektusából. A témával foglalkozó szakemberek azonban ritkán elégedtek meg pozitívista faktualizmussal, azzal, hogy pusztán a konkrét hatásokat és forrásokat kutassák. A modern összehasonlító irodalomtudomány szintetikus látásmódja az itt közölt írások túlnyomó többségénél az irodalomtörténeti kutatás apriorija, a szerzők nemcsak értékes adatokat nyújtanak a konkrét témában, hanem – sokkal tágabban – érdekes koncepciókat is a korszak egészének a vonatkozásában.

A korábbiakat szervesen folytató negyedik akta időben továbblép, a XVIII. századot állítja a kutatások homlokterébe, s vele már kirajzolódni látszik egy átfogó olasz–magyar irodalomtörténet, amely a kezdetektől napjainkig fog ívelni. Ez a kötet két fő részre oszlik: az első tizenhárom tanulmány a függetlenségi háborúk és a felvilágosult abszolútizmus közötti történelmi időszak magyar–olasz összefüggéseivel foglalkozik; a többi – elsősorban – irodalomtörténeti szempontból az olasz Arcadia és felvilágosodás magyarországi hatását tárgyalja.

E második rész összefoglaló nyitó tanulmányát a római egyetem professzora, Sante Gracioti írta (*L'Arcadia italiana e il Settecento ungherese nella cornice della cultura letteraria dell'Europa centro-orientale*). A szerző az *Arcadia* terminust a megszokottnál jóval szélesebb értelemben használja, egy sor, az európai kultúra egészét érintő jelenséget, törekvést foglal vele össze. A francia klasszicizmus és az Arcadia eszté-

tikája több ponton oppozícióba állítható, s a kétségtelen francia hatások ellenére a dél- és közép-európai irodalmak elsősorban az Arcadia poétikai eszméi hatására ismerték fel saját múltjukat, alakult ki öntudatuk, sőt az olasz költők által terjesztett érzékenység előkészítette az utat a nemzeti romantikák kialakulására. Az epicentrum kétségtelenül Róma, innét sugárik szét az új, arcadikus ízlés. Ezt a folyamatot Gracioti kétféle módon vizsgálja: egyrészt a genetikuss összefüggést, a római akadémia dalmát, lengyel, magyar származású tagjai, illetve a filialé-iskolák működését kutatja; másrészt felállítja a fenti irodalmak fejlődésében megmutatózó – szociológiai szempontból meggyőzően bizonyított – analógiákat.

A doktrinér, boileau-i klasszicizmus és a szenzibilis, artisztikus olasz költészet nyomán kibontakozó liberális elméletek (Orsi, Muratori, Gravina) közötti első jelentős összeütközés a XVII–XVIII. század fordulóján következett be. A franciák – barokk-ellenességükben – támadták a XVI. és XVII. századi olasz költészetet. Az *arkászok* saját nemzeti hagyományait – s nem a barokk túlzásokat – védve kidolgozták az akkor egyedülállóan modern és előremutató teóriájukat a költői szabadságról, a teremtő géniusról, a líraiság fontosságáról stb. (Megjegyezzük itt, hogy Bellori, Gravina és mások a XVII. század végén és a XVIII. század legelején kidolgozták a természetűség és esztétikai idealizmus szintézisét, amit a század végén a neoklasszikus irányzat képviselői – közöttük Goethe is – magáénak vallott.)

Az irodalom folytonosságának a gondolata (szemben a voltaire-i ciklikussággal), a petrarcai, tassói, marinói tradícióhoz való hűség olasz eszméje arra ösztönözte a lengyeleket, hogy felfedezzék saját irodalmi múltjukat, Jan Kochanowskit és a XVI–XVII. századi pásztorköltészetüket; minket pedig arra, hogy megértsük az olasz

példákra tekintő XVI–XVII. századi magyar költészettel (Zrínyi) való egységet, egységes fejlődést. A *dependenza genetica* területe a római Arcadia magyar tagjainak (Gánóczy, Faludi stb.) a működésén kívül a Bécsben élő árkász, Pietro Metastasio tevékenysége. Tudjuk, hogy a kozmopolita bécsi udvar nem volt érzéketlen a nemzeti törekvések iránt.

Az Arcadia legfontosabb újításai közé sorolhatjuk a pásztorvilág ábrázolásában rejlő költőség újrafelfedezését, témák és motívumok kidolgozását, amelyek hatnak Delille-re, Gessnerre is. A pásztori inspiráció, az érzelmek szabad kifejezése, a lírai jelleg inkompatibilis a francia klasszicizmus vezető műfajával, a prózával. A leíró költészet objektivizmusával szemben az olaszoknál olyan, az emberi indulatok és kedélyállapotokat közvetlenül kifejező költészet alakult ki, amely túllépett a francia klasszicizmus egyoldalúságain.

A XVIII. század második felében igen népszerű melodráma két alappillére – Graciotti szerint – a pásztoridill és a lírai érzelmesség. Bécs, Drezda, Prága, Pozsony és Varsó színpadain játszott és énekel szentimentális történetek szabták meg az ízlés, a viselkedés, az érzelmi élet ideáljait, sztereotípiáit. Az Arcadia által kidolgozott és terjesztett poétikai eszmék, a líraiság, az érzelmek közvetlen, őszinte megnyilvánítása, a természetesség és a természetszeretet fojnt fontos szerepet játszik Csokonai és Kisfaludy Sándor költészetében.

Metastasio magyar hatásával Amedeo di Francesco foglalkozott. A fiatal olasz kutató egykori mesterének, Szauder Józsefnek a tanácsai alapján képes újszerűen felvetni a kérdést: a Metastasio-drámák fordításának tükrében (*Attilio Regolo* – Lestyán Mózes, *Clemenza di Tito* – Illei János, *Il Temistocle* – Kreskay Imre) mutatba be az emocionalizmus előretörését a magyar irodalom fejlődéstörténetében. A fordítások érzékenyen követik – néhol előlegezik is – a korszak költői törekvéseit. Szauder Mária Faludi költészetével kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy a versek népies stílusa, magyar frissesége, poétikai szempontból, jórészt az olasz árkádikus modell követésére vezethető vissza.

A magyar irodalomban kirobbant vitát, az *Arcadia-pert* (1805–1807) Szörényi László foglalja össze *L'Arcadia latina nell'Ungheria del diciottesimo secolo*. Mint ismeretes Kazinczy Csokonai sírkövére szerette volna felíratni: *Árkádiában éltem én is*, ami a Goethe, Schiller által is idézett *Et in Arcadia ego* mottó (tegyük

hozzá: helytelen) fordítása. A debreceni írók ellenezték a szöveget, mivel az Arcadia szerintük nem a költészet *locus sacralis*, mint ahogy Kazincziék (olasz példák alapján is) gondolták, hanem egyszerűen marhalegelő. E kérdéshez szeretnénk egy gondolatot fűzni.

Az antik írónál (Pauszaniász, Polübiosz, Ovidius) az Arcadia általában barbár hely, lakói különösen ostobák és durvák, csak zenei képességük érdemel elismerést. A fordulat Vergilius eklógiáiban következik be, ahol az Arcadia a tökéletes, letűnt, idilli boldogságot, a romlatlan egyszerűséget és tisztaságot idézi, mint Theokritosz Szicíliaja. A reneszánsz ezt a hagyományt élesztette újjá, felerősítette a nosztalgikus érzést. Lorenzo de' Medici, Poliziano a fiesolei *Villa medicea*t tekintette Arcadiának, az ottaniakat pásztoroknak. A Vergilius nyomán a sírokon szereplő mottó alanya mellé ekkor még jelen idejű állítmány (*sum*) értődött, mint az állítmány elhagyása esetén szinte mindig), s így az *ego* magát a halált jelentette. Tehát az elmúlás a legnagyobb boldogság, az idilli élet legszebb pillanataiban is jelen van. (Az *et* így, szabályszerűen, az után következő főnévre [Arcadia] utal.) Ikonográfiai mozzanatok megerősítik a grammatikailag helyes magyarázatot: Guercino és Poussin *korai* képén a felírás fölött megjelenik az ún. beszélő koponya (cfr. Shakespeare: Henry IV. II. II. 4. Peace, good Doll, do not speak like a death's head: do not bid me to mine end).

Az *Et in Arcadia ego* alanyának félreértése (ego = elhunyt pásztor-költő), s így – szükségszerűen – az állítmány múlt idejűvé való, a latintól idegen, hallgatolagos átváltoztatása (*vixi, fui*) akkor következett be, amikor Poussin ismét megfestette a témát (ez a legismertebb változat, ma a Louvre-ban látható), de a felírást tartalmazó sír fölött már nincs ott a koponya, amely ikonográfiai szempontból egyértelművé tette az *egót*, s így lehetőség nyílt a pszichológiailag kedvezőbb, a barokk memento mori után az antik szerenitás igényeinek inkább megfelelő értelmezésre. Poussin gyönyörű pásztorainak melankóliája szinte rákényszeríti a nézőt, hogy félreértse a képet, s úgy gondolja: a pásztor-költő tovább él társai emlékezetében, a megújuló természetben. A mottó így magyarázza Diderot (Je vivais aussi...), Schiller, Goethe és nyomukban Kazinczy is. „... az *Et in Arcadia ego!* ... ezt teszi: *Művész valék, s boldogul éltem a művészi szép életem szférájában.*” (Kiemelés: Kazinczy, Kis Imrének, 1806. szept. 8.) Fazekas Mihály viszont észrevette, hogy a mondatot a halál maga

mondja: „*Poussin egy igen szép paysázt (sic!) festett. Egy szarkofágus áll a képen ezen szókkal: Et in Arcadia ego!* Vajon nem a szarkofágussal mondatja-e Poussin ezeket a szokat, az ezt tenné: *A legszebb könyéken is ott vagyok én. . .*” (Kiemelés: Fazekas, Kazinczynak, 1806. szept. 23.)

A negyedik olasz–magyar kapcsolattörténeti

kollokvium és aktája elérte nehéz célját: az adott területen képes volt szintézist teremteni a kutatásban a magyar kultúra belső, organikus fejlődése és az európai irodalomtörténeti hagyomány között.

Pál József

TANULMÁNYOK A XIX. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBÓL

Bp. 1983. ELTE Bölcsészettudományi Kar, XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék. 257 l. (Irodalomtörténeti tanulmányok 2.)

Az ELTE XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének kiadványa a 70 éves Sötér István köszöntésével indul, s M. Kiss Sándornak Sötér Istvánnal folytatott beszélgetésével zárul. A kötet tanulmányainak azonban nem pusztán külső kerete ez. A szerzők kisebb vagy nagyobb mértékben tartalmilag is kapcsolódnak Sötérhez, egyesek témáik, mások módszerük, megint mások személyes kötődések révén is.

A legnagyobb igényű és terjedelmű vállalkozás Alexa Károlyé (*Anekdota, magyar anekdota*), amely már-már kismonográfia méretű, ám egy nagymonográfia anyagát öleli fel Hermányi Dienes Józseftől Esterházy Péterig terjesztve ki vizsgálódási körét. Alexa nagy olvasottságú és invenciózus irodalomhistorikusnak bizonyul, s kitűnő megfigyelései, távlatos gondolatai jelentik a garanciát vagy legalábbis a reményt, hogy nagyobb munkában tér vissza a témához, amely csakugyan a magyar regénytörténet kulcskérdésének tekinthető. Bővebb tárgyalás majd megnyugtató választ adhat az ezúttal nem érintett vagy nem kellő határozottsággal megválaszolt kérdésekre: Bizonyos-e, hogy az elzárttság, a homogén emberi világ, a kisközösség függvénye az anekdota? A Dickensnél fellelhető válfaja, vagy mondjuk (egészen messziről véve másik példát) a *Holt lelkek* (amely maga is egyetlen anekdota, s több kisebbet foglal magába, akárcsak a *Nosztiz fiú*) legalábbis árnyalásra szorulóknak mutatja ezt a hipotézist. Milyen nyelvi, tartalmi, szerkezeti kritériumok alapján lehetne megbízhatóan meghatározni az anekdotát? Hogyan különíthető el a hasonló kompozíciós elveken nyugvó művek tömegétől a *Mario és a varázslótól* a *Sokan voltunkig*. Aztán: a szóbeli elemi epikai formák váratlan előtérbe kerülése milyen szerepet játszik a XIX. századi regényben? Példák sorának tüzetes elemzésével lehetne felelni arra a régóta vitatott kérdésre, hogy általánosító, tipizáló erő

van hát az anekdotában, vagy inkább az analízist mellőző humoros feloldás, a különöshöz, sőt különöshöz vonzódominál benne. S végül a legfogósabb dilemma: a magyar anekdota művelődéstörténeti, mentalitástörténeti funkciója. Alexa igazán nehéz volna kétségbe vonni: „*História tudatunk, nemzeti azonosságérzetünk és önbecsülésünk máig az anekdotázó Jókaitól, a vidám és hősi példák előszámlálójától kapja a legtöbb hitet és bizonyosságot.*” (48) Másfelől viszont az is tagadhatatlan, hogy Jókai olyan legyőzhetetlen hitet, olyan önmagában gyönyörködő óvatlanságot is sugalmazott a magyarságnak, aminek szerepe lehetett a századvég, sőt a XX. század nem egy problémájának negligálásában, a közvélemény káros elbizakodottságában, egy illúziós nemzeti önszemlélet kialakulásában.

Csűrös Miklós friss szemmel, elfogulatlanul taglalja Mikszáth utolsó regényét (*Mikszáth korszerűsége és A fekete város*). Okosan, mértéktartóan veszi számba a mű értékeit, őrizkedve a végletektől. Nem tekinti *A fekete várost* sem a világháborút és az összeomlást megjósoló, a századforduló nagy történelmi, politikai, etnikai kollíziót, a nemesség és a polgárság, a magyarok és nem magyarok ellentéteit összefoglaló remekműnek, sem az idősebb író kuriózumokat, anekdotákat halmozó, fáradt és kidolgozatlan alkotásának. Kísérleteket tesz a mikszáthi írói módszer jellemzésére, s eközben a sikeres megvalósulásokra ügyel. Így például Mikszáth nőalakjainak kezdettől fogva felhánytorgatót elnagyoltsága, kidolgozatlansága önálló speciális megvilágítást kap Rozália esetében: „*Ez a gyakran kifogásolt ideális alak (típus) a kháriszok, a gráciák nővére, azért nincs „egyéni”, mert az író időtlen, társadalmon kívüli, mitologikus-visszatérő őselvnek tekinti, s nem a jellem maga, hanem a modern világban reá váró sors köti le érdeklődését.*” (105) Más kérdés, hogy az életmű egésze mégiscsak azt

bizonyítja, hogy Mikszáth soha nem volt képes eleven, hús-vér nőalakokat teremteni, ami csak részben indokolható a „mitologikus-visszatérő őselv” előtérbe helyezésével. Kiczenko Judit (*Peteleit lapozgatva*. .) joggal sürgeti a századforduló prózájának tanulmányozását, s okkal sejt a kiegészítés és az I. világháború közé eső korszakban feltáratlan értékeket. Való igaz, hogy Ambrusnak, Peteleinek, Justhnak, Gozsdunak, Iványinak és a többieknek sem olvasótáboruk nem nőtt jelentősen, sem szisztematikus feldolgozásukra nem került sor. Kiczenko Judit tanulmánya (már csak terjedelménél fogva is) nem lép fel a Petelei életmű komolyabb analizisének igényével, inkább kijelöli az elvégzendő feladatokat. Az, ami most kijelentészerűen hat, konkrét vizsgálatokkal lesz igazolható. Kiczenko Judit szerint például „az egészben megrendült hit műfaja a novella”. (121) Lehet azé, s lehet másé is – tehetjük hozzá –, legalábbis a kor és más korok magyar és világirodalma erről tanuskodik. A kívánatos az volna, hogy végre tisztán lássuk e századvégi próza tematikai, nyelvi vívmányait előzményeihez s a *Nyugathoz* képest, hogy megfogható legyen funkciója az egyes műfajok történetében, s mindezek alapján értéke is. (Ezeket a századvégi írókat dicsérni szoktuk, elfeledettséget is sűrűn felpanaszoljuk, de igazi nagyságukat nemigen bizonyította senki.)

Nagy Miklós tanulmánya (*A regényíró Vas Gereben*) hézagpótló munkának tekinthető. Nemcsak azért, mert Vas Gerebennel meglehetősen mostohán bánt az elmúlt évtizedek irodalomtörténetírása, hanem azért is, mert a magyar regény fejlődéséről való hiányos tudásunkat egészíti ki. A Jósikától Németh Lászlóig ívelő műfajnak inkább egyes állomásairól vannak ismereteink, magáról a folyamatról, a regényalakzatok küzdelméről és összeolvadásáról alig. Nagy Miklós megállapításai megalapozottak, találóak, végső ítélete is meggyőző, legfeljebb részletkérdésekben ösztönöz polémiára. (*A Nagy idők, nagy emberek* Meddig Jósikájának megformálásáról szólva tömörségről, lélektani biztonságról beszél, szerintünk még ebben a regényben is hitelesebb figura például az öreg Baltay.) Mikó Krisztina *Harc a valósággal* címmel a múlt századi magyar regényről közöl esszét. Nagyon helyesen ismeri fel, hogy a XIX. századi epikának sajátos, egyedül képződmény: „a magyar irodalomban eleve lehetlenné vált a társadalom oly intenzív totalitását ábrázolása, mely a nyugat-európai regény módszerének rangját mindig is jelentette. Társadalmunkból ugyanis nemcsak alapvető típusok, de

osztályok is hiányoztak, így a realista ábrázolás kísérlete törvényszerűen tért el a nyugat-európai példaképtől.” (166–167) Meggondolkodtató viszont, hogy a nyugat-európai fejlődéstől legalább ilyen mértékben elmaradó s talán még nagyobb mértékben eltérő orosz viszonyok nem tették lehetlenné realista remekművek létrejöttét. Sok-sok irodalmi és nem irodalmi, társadalmi és eszmetörténeti, izlésszociológiai tényező együttes figyelembevételére adhatja csak indoklását a magyar regény speciális útjának. (Jól látja Mikó Krisztina, hogy a múltat bemutató Kemény és a félmúlttal foglalkozó Jókai az ábrázolás időskijében is különbözött európai kortársaitól. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy Kemény és Jókai is szép számmal írt a jelenről szóló műveket, s hogy a *Háború és béke* realizmusát vajmi kevésbé zavarja a félmúlt időskija.)

Mezei József Arany 50-es évekbeli költészetéről szól (*A költő-mítosz*), méghozzá úgy, hogy igyekszik egybefoglalni a lírai és az epikai vállalkozásokat. Írásán érződik, hogy nagyobb munka része, s mint ilyen nem is lehet végigvitt, lekerekített tárgyalás. A viszonylagosan szűk terjedelem is megakadályozza abban, hogy akár a felvett szempontok szerint is kimerítse témáját. Az esszé indítása („Fohász és ironia keveredik az 50-es évtized verseiben”) például (bár a fohász és az ironia nem azonos fogalmi körből való) mind poétikai, mind retorikai szempontból gazdagon kiaknázható volna. Beleérző-értelmező módszerével mindenesetre az utóbbi évek Arany kutatásaitól határozottan elütő utat választ. A műfajok, sőt a műnemek tradicionális határait figyelmen kívül hagyó megközelítés az elmúlt évtizedek sok hazai és külföldi irodalomelméleti törekvésével rokon. Ez a szemlélet érvényesül abban is, hogy *A kor költői tükre* címszó alá kerül az Arany-cikk mellett Mándi Ildikó elemzése Szini Gyula *A sárga batár* című novellájáról (*Hangulat-szimbolikus mese*) és Eisemann György Bródy *Rembrandtjáról* (*Kultusz és történet*). Az utóbbi új szempontokat hoz, érdekes interpretáció, az előbbi tágas szemhatáru, az elfeledett Szini életművet meglevenítő munka. Mándi Ildikónál a fogalomhasználat árnyalatlansága tehető szóvá. Tagadhatatlan, hogy a szimbolizmus és az impresszionizmus kategóriákat minden egyes irodalom (a francia, az orosz, az angol) más jelentéskörrel használja, így a magyar kutatónak szinte megoldhatatlan nehézséget okoz a jelenségek elkülönítése, s persze maguk az irányzatok is meglehetősen bizonytalan körvonalúak. Abból azonban nem volna szabad engednünk, hogy

a jelentésátvitel, a szimbólum idegen az impresszionizmustól, mert valóban (ahogy Mándi Ildikó is hangsúlyozza) „a szenzuális érzéketesség uralkodik benne”. A szimbólumra viszont nem az intellektuális feszültség a jellemző (mint szerző véli), hanem az irracionalitás, a látomásosság, a „nem evilágiság”. A *sárga batárt* éppen ezért nevezhetjük szimbolistának, mert egészét tekintve üt el az érzékeléshez tapadó impresszionizmustól. Az impresszionista vonásokat háttérbe szorító, sőt szinte kizáró szimbolista alkotásmód reprezentáns darabjának kell tartanunk, minthogy álomszerűséget, jelképiséget, elvont jelentést hordoz inkább, s nem konkrét érzéketlenséget.

BATA IMRE: WEÖRES SÁNDOR KÖZELÉBEN

Bp. 1979. Magvető K. 367 l.

Átfogó igényével, rendszerező szándékával úttörő jelentőségű könyvet írt Bata Imre Weöres Sándor költészetéről. Ez az életmű persze vonzza a kritikusokat, az irodalomtörténészeket, az olvasókat. Mai líránknak nincs még egy olyan alakja, akit az óvodásoktól az aggastyánokig ennyire ismernének sokan. Az „ismertség” ugyanakkor részleges és felszínes. Ezért van szükség a Batához hasonló elmélkedésekre, jellemzésekre.

A szerző szerencsés helyzetben volt. Saját bevallása szerint Weöres közelében „inasaként” tölthetett éveket; közreműködött a kötetek szerkesztésében. Az irodalomtörténet szempontjából ez persze mellékes körülmény. Maga az eredmény, a monográfia ténye a fontos. S azt már előljáróban kijelenthetjük, hogy a *Weöres Sándor közelében* ilyen nézőpontból sem jelentéktelen munka.

Bata Imre tiszteletben tartja az időrendet, a pálya haladási irányait. Ezért szól vázlatosan az indulásról, a csodagyereknak tartott kamasz költő korai arcképéről. Természetesen nem életrajz e könyv, de a legfontosabb biográfiai adatok nem hiányoznak belőle. Mindezzel Bata a hagyományos magyar irodalomtörténet útjain jár. Azt is rögtön látjuk, hogy emellett megrajzolja Weöres indulási éveinek magyar irodalomtörténeti képét, s a „krizistudat” korának összefüggéseit sem hagyja figyelmen kívül. Alanyáról írja többek között: „A társadalmi reformok képviselőivel szemben a magányos entellektüelt tekinti követhető példának. Az iránytalanságban, a társadalmi gondolkodás valódi jelenlétének híján, a

Egészében a *Tanulmányok a XIX. század második feléről* komoly, értékes teljesítmény a meggyérülő múlt századi kutatások körében. A szerkesztő Mezei Józsefet nemcsak az igényesen összeállított kötet anyaga dicséri, hanem az is, hogy többféle módszerű kutatás egyeztetését nyújtja, nem erőltet egyetlen irodalomszemléletet minden szerzőre. A reformkortól Adyig terjedő korszak kutatásában új utakat kereső, értékfogyó szerzők munkája e jelentékeny eredményeket tartalmazó tanulmánygyűjtemény.

Imre László

krízis mélypontján – illúziótlanul – az egész történelemre anatómiát hirdet, de nem látványosan. Már most a reménytelenség az utolsó reménye.” (23.) Ezek az észrevételek azért fontosak, mert a költő egész pályájára igazak, és – ha más történelmi-társadalmi viszonyok között is, de ma sem mentes a világ a válságtól, melynek kétségkívül ott a tükre a legjobb lírai életművekben. Jól látja Bata, hogy Weöresnél a mítoszi és a szürrealista technika alkalmazása válik dominánssá már az első korszakban. Hasonlóan gyakran találkozunk a „szemlélődő lustaság” fogalmával, mely a szerző szerint a költő életformáját jellemzi, s eredményez művészi termékenységet. „... ez az élethelyzet majd gyakran visszatér lírájában mint az emberi lét egy alaphelyzete, melyen belül az önmagán túlmutató történik, s bár a helyzet így is mindennapos, a belső törekvés végtelen mélység és tagoltság.” (52–53.)

A könyv jellegéből fakadóan nem túlságosan gazdag műelemzésekben; nem az egyes művek, hanem az *egész életmű* áll Bata Imre vizsgálódásainak előterében. Ettől függetlenül van néhány találó és határozott értelmezés, mint pl. a *Pastorale* c. szonettet – Várkonyi Nándor korabeli kritikája nyomán – értékelő részlet vagy nem sokkal később a *Meditáció* elemzése. Persze az egyes művek „csupán” ürügyet szolgáltatnak arra, hogy Bata a pálya ívét rajzolja föl. E kettős megközelítés szerencsés arányú: az egyes művek így sosem lógnak ki a pályaegészből, s a pályaegész is konkrét elemek halmazaként áll elénk. Más kérdés, hogy a legjobb Weöres-művek

mélyebb vizsgálata még hátra van, s a feladat nem csekély: hosszú évekre, évtizedekre lesz munkájuk a kutatóknak.

Jól tudjuk ugyanakkor, hogy a *Weöres Sándor közelében* írójának nem lehetett célja a kizárólag műközpontú megközelítés. Ő maga mondja, hogy ez az első kísérlet Weöres költői világának jellemzésére. Tegyük hozzá, hogy legalábbis *részkiismeretek* azért akadtak korábban is, és vannak folyamatosan. (A bőséges jegyzetanyagban Bata is hivatkozik pl. Kenyeres Zoltánra, Radnóti Sándorra. Tamás Attilára vagy Szilágyi Ákosra.) Az úttörő érdeme persze vitathatatlan: sajátos magyar irodalomtörténeti módszereivel meggyőző eredményeket mondhat a magáénak. Nem kerül meg a komoly, filozofikus kérdéseket, s a költő útját követve hiteles képet ad. Rövid, találó meghatározásokban sem szegény a kötet; ezek persze nem megtámadhatatlanok és véglegesek. Érzékeljük, hogy a további viták lehetőségét nem óhajtja kizárni a szerző. Érdemes elgondolkodnunk pl. az ilyen definíciókon: „Dialektikus metafizika és platóni dualizmus kapcsolata a Weöres-líra?; a formatechnika dialektikus, az elképzelés dualista, a lét és élet kettősségét állítja. Ebben van a magyarázata Weöres lírája manierista jellegének, erős kreativitásának, díszítettségének, tagadhatatlan dekorativitásának.” (101.) Bata itt kétségkívül továbblép; többet mond a költő és műve lényegéről, mint azok, akik pusztán annak idealizmusát hangoztatják. (Pozitívan nyilatkozik viszont Szabolcsi Miklósról, aki annak idején elsőként értékelte méltóképpen marxista módszerrel Weöres költészetét.) Hasonlóképpen tárgyalja az időélmény „dualizmusát”, a külső és belső idő viszonyát. Ezúttal természetesen olyan problémát érint, mely a líra művelőit ősidők óta foglalkoztatja, mégha fölgyorsult korunkban az összefüggések különböznek is a korábbiaktól. Weöresnél az időegész óriási, hiszen „a kezdeti ponthoz kapaszkodik vissza” a líra végső fázisában. Így lesz e költészet „összegzés és végső gesztus” (107.). Bata Imre pontosan mutatja meg, hogy európai méretekben egyedül ez a művészeti út, költői létfelfogás.

A könyv ugyanakkor végig hű krónika is a költő körüli – irodalmi – eseményekről. Olvashatunk Károlyi Amy, a feleség „időben érkezéséről”, Weöres háborús és 50-es évekbeli történetéről, arról, hogy a címadásban mások voltak az ötletadók (Fülep Lajos, Várkonyi Nándor stb.). Fontos és kevésbé fontos motívumok, jelenségek keverednek egymással. Bata jól ért ahhoz, hogy egy-egy magvas eszmefuttatás után mesél-

jen az életrajzról, hogy később újra a gondolat kerüljön előtérbe. Nem mindenütt valósul meg azonban ez az egyensúly. Az 1952 és 1956 közötti korszakot tárgyaló *Csontváry-vásznak* c. fejezetben a versértelmezések a hangsúlyozottabbak. A megjelenésre ezekben az években nem volt esélye Weöresnek. A szerző ugyanakkor jól érzékelteti, hogy mégsem volt természetlen az idő: a költő mind jobban elmélyült az ősi legendákban, s az öntörvényű mítoszok megalkotásában sajátos szerepet vállalt. „Az idegenséget Weöres olyan távolról akarja nézni, ahol Orpheus lakik. Lao-ce, Konfuciusz, Zarathusztra, Hérakleitosz és Szókratész társaságában eszmélkedik; azokkal van együtt, akik a létben tudatos élet kezdeti határán még belátják a merülő Saturnust is.” (174.) A költő magánya ekkoriban válik teljessé; nem lehet helye a kor ünnepeit versfaragói között.

Bata nem téveszti szem elől, hogy Weörest mindvégig vonzza a létezés tarkasága, az élmény, az egyéniségkultusz. Ezeket a vonzódásokat elfogadja és kommentálja; egyébként sem vitázik hőse felfogásával, világképével, hanem értelmezi, közvetíti azt. Ha figyelembe vesszük az életmű csöppet sem egyértelmű fogadtatásának tényét, akkor feltétlenül „Weöres-pártinak” kell látnunk e könyvet és szerzőjét. Más kérdés, hogy tán éppen ezért hiányzik néhol az értékorientáló és mélyreható elemzés, s imitt-amott csak a felszínig jutunk el a monográfus segítségével. A *Metamorfózisok* c. fejezetben viszont kiválóan hatol a művek mélyére, a tömör elemzések nagy segítséget nyújthatnak a befogadáshoz, a művek olvasásához. Ilyen segítséget kapunk akkor is, ha a drámaköltőről vagy éppen a műfordítóról olvasunk. Ez életmű egészségének a gondolata mindvégig előtérben áll. Még akkor is, ha pl. „... a fordítói munkának nincsen közvetlenül fölhasznált eleme”, és „Ami föl szabadul, mindig belülről jön. A termékenyítő anyag nem a költészetből, vagy ha igen, akkor abból, amit nem lehet fordítani, mert az a költészet forrása.” (279.) Az eredendően ösztönös költőt állítja így elének Bata, azt a Weöres Sándort, akinek elemi létformája a líra, s a hétköznapi jelenségei is azért vannak, azt szolgálják.

Megelégedéssel tölti el az olvasót, hogy az elmúlt évtizedek egyik legfeltűnőbb irodalmi sikeréről, a *Psyché*ről sem marad el a méltó leírás. Eszmefuttatást találunk a mű drámai-epikai-lírai vonásairól, az életrajzi jelekről. A szerző nem győzi hangsúlyozni a költő elsőbbségét, azt, hogy „a tudatosságban ... Weöres hangját hallani”. (314.) Bata pontosan értékeli a művet, s nem

feledkezik meg a kritika gyors reagálásainak számbavételéről sem. Könnyebb persze így a feladata: van viszonyítási alap, összegző lehetőség. Itt is, de az egybegyűjtött írásokkal kapcsolatban is fölvezolja a művek, a kötetek keletkezéstörténetét, a szerkesztettség elveit. (A *III vers* kapcsán pl. „szimmetrikus struktúrálságról” szól, s közben Vasarely geometrikus kombinációjú struktúráihoz hasonlítja a versek elrendezését. Kérdés persze, hogy ily módon összevetethetők-e a különböző művészetek.) Ebben erendően fontos szerep az övé; ahogyan maga mondja a fűlszövegben: „Mi dolga volt az inasnak? – Hordta-vitte a szükséges forrásokat; tartalommutatót készített; összehordta a szétszört közléseket. Eközben azonban közelről nézte, amit a mestere csinál.” Tagadhatatlan, hogy az ilyen munka nem látványos, de szorosan hozzátartozik a művek létrejöttéhez, olvashatóvá válásukhoz. Bata Imre vállalta az „inaskodást”, de könyvével többet nyújt, mint azt előljáróban jelzi.

Az iménti fejtegetések egyértelműen igazolják, hogy Weöres Sándor életművében az ösztönös tehetség és a tudatosság páratlan össz-

hangot képez. A „mítoszi logika”-féle fogalommal találóan jellemez Bata. Többek között ezért „időtlen” ez a líra, azért képes hallatlan távolságokat fölmérni, s felülemelni az olvasót a hétköznapi napokon.

S ha nem is teljes alapossággal, de a szerző kitér a költő eszmevilágának kultúrtörténeti, filozófiai hátterére. Ezzel kapcsolatban többek között ezt olvashatjuk: „Az elidegenülés pontosításának egyik útja, a magános entellektüeleké, az intellektuális művészeké utóbb is irracionális körén maradt. Az elvelés filozófiája, a krízistudat, a kultúrkritikai középponti kérdése a személyiség maradt, s a kettőre szakadt öntudat az ellentétek kiegyensúlyozásában véli elérni célját. Ennek jelenléte manifesztálódik Weöres költői gondolkodásában, szellemi mentalitásában.” (336.) Lényegre törő kijelentés; nyilvánvalóan részletesebb elemzést igényel, s jó kiindulópont az esetleges mélyebb értelmezésekhez. Mint ahogy az egész kötet jelentősége abban rejlik, hogy a további Weöres-kutatáshoz szolgálatot kikerülhetetlen adalékokat.

Bakonyi (Kovács) István

CSERÉPFALVI IMRE: EGY KÖNYVKIADÓ FELJEGYZÉSEI

Bp. 1982. Gondolat K., 336 l. + 148 l. melléklet

Művelődéstörténetünk nyeresége, hogy Cserépfalvi Imre, két világháború közti könyvkiadásunk jelentős egyénisége megírta visszaemlékezéseit. Munkája olyan kortörténeti dokumentum, mely a könyvek „szereleméről” szóló valománison túl a felszabadulást megelőző két évtized történelmi változásainak hű és sokoldalú krónikáját beszéli el.

A feljegyzések azt az utat idézik fel, melynek alapján Cserépfalvi Imre számára a „világ legtermészetesebb dolga” lett, hogy könyvkiadó, hogy baloldali humanista lett; hogy egy kiadóvállalat fókuszában is háttérből, szerzőit megértve és maximálisan támogatva irányított, hogy a könyvek témáját, szedését és köntösét tekintve is minőséget teremtett. Hozzá és kiadóójához, azaz érték és értelemkereső programjához tartozni — ez olyan etikumcentrikus magatartásformák „népfront előtti népfrontját” teremtette meg, melyben a két világháború között élő haladó humanista értelmiség legjava vett részt, egyetlen egységes vezérelvet: a következetes fasizmusellenességet hirdetve. Baloldali írók és szociáldemok-

raták, kommunisták és szimpatizánsok, Vigiliások és falukutatók szellemi egységfrontot formáló csoportulása alakította ki azt a *célrészű műhelymunkát*, mely a kiadót felszabadulás előtti pályáján a szellemi honvédelem jelentős hatóerejévé, működésének 1950-ben történt megszüntetése után pedig a XX. századi magyar könyvtörténet jelentős fejezetévé avatta.

Egy percig sem fér kétség ahhoz, hogy hiteles az emlékirat: Cserépfalvi szinte rejtőzködően szerény személyiség, aki korrajzban valóban korrajzot, s nem „éntudata” 336 oldalnyi „tenyészetét” rajzolja meg. „Úszója, s nem vezére” korának, még ott és akkor sem, ahol az ő tiszta szavának meghatározó jelentősége volt, legyen bár az kéziratok sorsa, folyóirat-alapítás vagy politikai állásfoglalást sürgető-vállaló tettek sora.

Ennek pedig az az oka, hogy Cserépfalvi Imre az általa olyannyira tisztelt papírlappal beszélgetve elsősorban önmaga számára készíti el pályája minden jelentős eseményét áttekintő számvetését. Írásának kilenc fejezetét olvasva ugyanis ismét valósággá válik a jól szerkesztett

emlékirat legfontosabb alaptétele, mely szerint minden egyes lépés magában hordja mindazt, ami megelőzte, s az előjelét is annak, ami utána következik. Törvényszerű tehát, hogy Cserépfalvi is gyermekkora és érlelő diákévei rajzával indítja el visszatekintését (*Gyermekkor – Párizs*). Cserépfalvit a legfontosabb: a könyvekkel való első tudatos találkozásának élménye is köti „bölcshelyéhez”, Egerhez. A Párizsból hazatért bukinista nagybácsi valóságmeséi gyermekképzetét úgy alakították, hogy a francia kultúrával való tudatos ismerkedése első lépéseit is e környezetben tegye meg, hogy aztán a húszas évek Európájának „fővárosában” egy életre elkötelezze magát a tiszta ész és értelem világát hirdető könyvek mellett.

Addig azonban hosszú utat kellett megtennie: medikusként a Tanácsköztársaság hadseregének katonája lett, s a fehérterror sodorta Párizsba. Tanulmányai mellett az Hachette Kiadó munkatársa lett, s feladatot vállalt a magyar emigráns diákok szövetségében is. És életút-meghatározó barátságot kötött a később meg nem értettségében is tetekkel vállalt *József Attilával*.

A könyv e fejezete Cserépfalvi legjobb és mindvégig megőrzött írói erényeire hívja fel a figyelmet. Mivel fegyelmezett korrajz készítésére törekszik, egyrészt épp a tényrögzítő szándékból következő visszafogottság teszi érzékletessé írását. Másrészt viszont ez a tényrögzítés szememesen érzelmes, de nem érzelgős tiszteletadás is annak a kultúrának, mellyel ismerkedve a diák-tanyák lakói egyéniségük alapjait rakták le, „azt keresvén, amit a középkori diákok: a Sorbonne skolasztikáját, a bölcsek követ, a minden kérdésre választ adó tudományt”.

Ezt kutatta József Attila is, aki már Párizsba érve „megjárta a kínlódás poklának minden bugyrát, de úgy, hogy lelkében mégis érintetlenül került ki belőle”. Az emlékiratból elsősorban a diák-költő arcélét ismerheti meg az olvasó. Olyan jó értelemben vett intimításokat, melyek személyisége alakulásáról talán a legtöbbet árulják el. Cserépfalvi ugyanis a költő szenvedélyes tudásvágyának és az életpályára való tudatos felkészülésének pillanatait idézi fel, s nem feledkezik meg a könyvet mindig simogató szeretettel kézbe vevő József Attila e gesztusának szimbólum-értékéről sem.

De, hogy Párizs mást is jelenthetett, azt ez a nemzedék már a húszas évek közepén tudta. Ezért fogadták oly megrendült elragadtatással *Hevesi András Párisi eső* c. regényét, mely Cserépfalvi

1936. évi könyvnapjának egyik legnagyobb sikere lett.

Nem véletlen tehát, hogy Hevesi András Georges-ához hasonlóan az emigráns diákok jelentős része az évtized második felének politikai konszolidálódásában visszatért Budapestre. Ezt tette 1927 végén Cserépfalvi Imre is, a könyvekről kialakított álma realizálásának lehetőségét sejtve meg. Az Hachette képviselőjeként kezdetben ezért dolgozott a francia és a magyar kultúra napra kész kapcsolatrendszerének kiépítésén, s ezért teremtett lehetőséget arra, hogy olyan kiadókkal is kapcsolatba kerüljön, mint a *Nouvelle Revue Française*, a *Danoël*, a *Seghers* és a *Flammariion*. És olyan írókkal, mint *André Malraux*, *André Gide* és *Louis Aragon*, akiknek művei a pályakezdés esztendeiben a biztos siker felé vezették kiadóját. És már a kezdet kezdetén kikristályosították értékítészetét, valamint az etikailag tiszta ügyek iránti nyitottságát.

A kötet következő, *Barátaim, szerzőim* című fejezete egyre árnyaltabban fogalmazza meg e vezérelveket. Az arcképvázlatoknak *Ráth-Végh Istvántól Szekfű Gyuláig vezető, Supka Géza, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Hevesi András* személyiségét is megrajzoló sorában sajátos fordulatot vehet észre az olvasó. Cserépfalvi ugyanis szinte észrevétlenül lép az *irodalmi portré* területére, a barátok és szerzők arcképét tetten érhető *szépirói ihletettség*gel rajzolva meg. Olyan személyiségek tevékenységére is irányítja a figyelmet, akiket az utóbbi évtizedek művelődéstörténeti orientációja nem mindig a létrehozott életmű rangjának megfelelően értékelt. Mert bár az sem lényegtelen, hogy *Kassáknak* nem kevesebb mint hat kötetét adta ki Cserépfalvi, *Radnóti* pedig már *Meredek út* (1938) című kötetének megjelenése előtt is a kiadó rendszeresen foglalkoztatott lektora-fordítója volt, sőt egy családi emlékkönyvben eddig ismeretlen disztichonja is olvasható, e fejezet különös értékét mégis a homályból előhívott szereplőkről szóló visszaemlékezések teremtik meg.

Hiszen csaknem a homályból lépett elő *Supka Géza*, ez a kitűnő és mindig problémaérzékeny publicista, akinek számtalan műfaja közül az általa teremtett *irodalomtudományi riport* volt a legnevezetesebb, s aki művészettörténészként és történelmi dokumentumanyagok-szintéziszeremlő munkák összeállítójaként is jelentős életművet hagyott hátra. Es az sem feledhető, hogy *Literatura* című, 1926 és 38 között megjelenő folyóirata a két világháború közti irodalom írá-

nyai közt oly biztos kézzel és frisséggel tájékozódott, hogy rövid, de tartalmas ismertetései orientáló szerepet tölthettek be a korszak irodalmi életére vonatkozó tájékozódásban. S végül ő szervezte meg könyvkiadásunk egyik legszebb tradícióját és legfontosabb ünnepét: az 1929 óta minden esztendőben megrendezett *ünnepi könyvhetet*. Szerencsére ennek félszázados évfordulóján a könyvszakma végre újra összekapcsolta nevét a tradícióval, sőt Supka születésének ez évi centenáriumán már a sajtó is hozzákezdett végzett munkája felméréséhez. Jelentőségének megfelelően azonban először Cserépfalvi Imre emlékezett meg róla.

Ráth-Végh István a Tanácsköztársaság ideje alatt írott cikkei okán került nyugalmazott törvényszéki bíróként Cserépfalvihoz, s az ő kockázatvállalásának eredményeként vált a kiadó kultúrtörténeti sorozatának sikeres szerzőjévé. *Hevesi Andrástól* pedig aligha írtak irodalomtörténeti jelenségeként való megértését jobban elősegítő portrét az e kötetbelinél. Az íróavatás történetének elbeszéléséből ugyanis egy sokoldalú és sokműfajú életmű ígérete bontakozik ki, amelyet a francia hadsereg katonájaként bekövetkezett hősi halál tragikusan szakított félbe.

Ami pedig *Szekfű Gyulát* illeti, ez talán Cserépfalvi legérdekesebb barátságtörténete, hiszen mindkettőjüknek hosszú utat kellett megtenniük egymás megértéséig. Az a *Szekfű Gyula*, akivel Cserépfalvi kiadói indulását követően találkozott, már két világháború közti történetírásunk európai rangú reprezentánsa volt. Túljutott már a *Három nemzedék* aulikus történetzemléletén. Egyházi, nemzeti és földreformokat követelt, a falukutatóknak is teret biztosítva *Magyar Szemléjében*. És egy modern és művelt középosztályról álmodott, mely még Európa, s benne Magyarország „elbarnulásának” árnyékában is képes lehet a „szellemi honvédelemre”. Nem sok időnek kellett azonban eltelnie ahhoz, hogy felismerje: *Valahol utat veszítettünk*, mert az állam jog és erkölcs alá vetettsége a dühöngő fasizmus éveiben végérvényesen múlttá lett immár (1943–44).

Cserépfalvi felismerte a könyvüzletébe járó *Szekfű* személyiségében és életművében lezajló folyamat jelentőségét, s a megtett útja kritikai szellemletű áttekintését vállaló történész került közel hozzá emberileg. *Szekfű Gyula* viszont kizárólag a humanista baloldaliságáról színt valló kiadóval találkozott, s amikor szükség volt rá – például letartóztatása elleni tiltakozással –, támogatta őt. Nem meglepő tehát, hogy kettejük

visszafogott közeledése megértéssé változott. Ennek utolsó, s talán legjelentősebb dokumentuma már a Magyar Köztársaság első moszkvai követének 1945–46-ban papírra vetett s Cserépfalvi által hazahozott alkotása, a *Forradalom után*. Az a mű, mely a tiszta logika és a józan politikai belátás ésszerűségével figyelmeztetett a felszabadulással végérvényesen átrendeződött politikai erőviszonyok Közép-Európában meghatározó szerepére.

Végül *Katona Jenőt*, a *Korunk Szava* c. folyóirat szerkesztőjét említjük, Az ő 1936-ban készített *Magyar hitleristák* című gyilkos szatirájának kiadásával fogalmazta meg a kiadó első nyílt hitvallását egy veszedelmes világnézet ellen, s egy, a tudatos küzdés állapotát hirdető magatartásforma mellett.

Kitűnik tehát: Cserépfalvi arcképcsarnokának legnagyobb érdeme az, hogy a könyv lapjairól nem merev halotti maszkok sorozata, hanem az egyetlen ügy érdekében tevékeny emberek tekintenek vissza.

Ennek a szerzteágazó eseményekből és kötelesegekből következően sokszereplős kötetnek a kiadói „munka mellett azonban van egy „abszolút főhőse” is, akinek jelenléte a róla készített két terjedelmes fejezeten (*Találkozásom József Attilával – József Attila*) túl a feljegyzések szinte minden lapján érződik.

Cserépfalvi Imre ugyanis József Attila kortársai közül valóban azon kevesek közé tartozott, akik nem utólag ismerték fel benne a költő-óriást. A költő a Párizsban együtt töltött napokban kiadóalapításának talán legbuzgóbb inspirálója volt. És Cserépfalvi a bizalomra bizalommal választott. Nemcsak vállalta József Attila folyóirat-alapítási tervének, a *Szép Szó*-nak megvalósítását, hanem hivatásos kiadóként először verseskötete, a *Nagyon fáj* (1936) megjelentetéséhez is hozzásegítette. Cserépfalvi írásának különösen szép lapjai azok, melyeken beszámol a *Nagyon fáj* József Attila általi, a címlaptól a tipográfiai megformálásig terjedő nyomdai előkészítéséről. Kapcsolatuk utolsó emléke a költőnek az a levele, amelyben a béke és szabadság európai költőinek antológiájába (*Európai költők antológiája*, 1938) tervezett verseiről és fordításairól informálta Cserépfalvit, s amelyhez megrendítő mellékletet csatolt: Juhász Gyula halálára írott szonettjének első két szakaszát, melyben a mai kritikai kiadástól eltérő, különösen sokat mondó szócsere olvasható („mely békén nyitja, lám, a sírt” – „mely békén nyitja most a sírt”),

Cserépfalvi Imre hű maradt barátjához utóéletének gondozásában is. A két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb pacifista versgyűjteményét, az *Európai költők antológiáját* már az ő emlékének ajánlotta a kiadó. Sőt, a költő halálát követő könyvnapra 64 nap alatt *Németh Andor* összeállításában elkészült az összes versek akkor legteljesebb kiadása is. Két esztendővel később pedig *Bálint György* egészítette ki szerkesztő elődjének munkáját, már az egykor büntető eljárás alá eső versek megjelentetésének kockázatát is vállalva.

Kiadói pályafutása során 12 alkalommal jelentette meg József Attila költeményeit Cserépfalvi Imre. E 12 kiadásból kettő idegen nyelvű: 1943-ban *Szukam kogos* címmel lengyelül állított össze válogatást, 1948-ban pedig elsőként teljesítette a költő fiatalkori álmát: megismertette líráját a francia olvasóközönséggel is (*Poèmes choisis*). *József Attila* halála után nem sokkal pedig *élete nyomában* kutatott két memoárkötet: *József Joláné (József Attila élete, 1940) és Galamb Ödöné (Makói évek, 1941)*.

Cserépfalvi mindig vállalta a felfedezések kockázatát. Szellemi hadviselésnek „népfront-jából” ezért nem hiányoztak, nem hiányozhattak a *Fiatal szociográfusok* nemzedékének képviselői sem. Nagy érdeme a feljegyzéseknek, hogy az őket idéző fejezet a nemzedék két legjelentősebb ígértét, *Szabó Zoltánt és Kovács Imrét is visszahelyezi múltjába*, méghozzá oly módon, hogy a kiadóban és a korszak politikai életében végzett munkájukat reálisan, elfogultság és idealizálás nélkül tekinti át. Ez a tárgyilagosság a legtöbbet teszi értük: tudományos újra felfedezésük lehetőségét teremti meg. Vitathatatlan ugyanis, hogy *Féja Géza Viharsarok és Erdei Ferenc Futóhomok* (1937) című művei mellett a három legnagyobb hatású szociográfiát e két szerző írta meg. *Szabó Zoltánnak* a tardi parasztság iszonyatos nyomoráról szóló jelentése (*A tardi helyzet, 1936*) már megjelenésekor éppúgy beérkezést jelentett ifjú szerzője számára, mint a következő kezdeményezés: az acélgári munkások hasonló körülményeit áttekintő *Cifra nyomorúság* (1938).

Ugyanígy a felfedezés erejével hatott *Kovács Imre Néma forradalom* (1937) című munkája is. Az olvasóközönség részéről széles körű érdeklődés, az ügyészségéről pedig izgatási és nemzetgyalázási per kísérte. Kovács ugyanis a szociográfiai gyűjtőmunka mellett sokat ígérő politikai karrierjének első lépéseit is megtette már, s akkori programjával – hiszen a Márciusi Front

12 pontjának egyik előkészítője és Múzeum kertbeli ismertetője volt – tökéletesen beleillett a kiadó „népfrontpolitikájába”. A *Néma forradalom* pedig úgy szintetizálta a Szabó Zoltán két művében felvetett gondolatokat, hogy a lélektan területére is kiterjesztette vizsgálódásait. Nemcsak a parasztság elrettentő körülményeiről számolt be ugyanis, hanem a lelkek mélyén harcoló erőknek a visszafogottságból és a politikai elmaradottságból következő veszélyességéről is, mely ellenkező előjelűvé is fordíthatja az indulatok elfojtása okán felgyülemelő elkeseredettséget. Ezt nevezte Kovács Imre a történelem legtragikusabb „néma forradalmának”, s ezért „járt” a nemzetgyalázási per, melynek anyaga szintén megjelent a Cserépfalvi-kiadványok sorában (1937).

A kiadó beérkezése tehát századunk történelmének legkiélezettebb és legtragikusabb időszakára esik. Azokra az esztendőkre, melyekben egyre nehezebbé vált a barbarizmus elleni szellemi honvédelem. Az Anschluss évében, 1938-ban kezdődött ez a háború végéig tartó folyamat, mely a kiadó számára már a kötetenkénti kockázatvállalás időszakát jelentette, s melyben hol ő és munkatársai ültették a vádlottak padjára az akkori politikai rendszert, hol az – őket. Annyi bizonyos, hogy már 1936-ban, miközben Cserépfalvi világpolitikai és történeti könyvsorozatának előkészítésén dolgozott, jelentős archív anyagot tárolt róla és kiadójáról a Belügyminisztérium, később pedig a vezérkari főnökség is. A kötet külön fejezetében közölt dokumentumok – paradox módon – problémaérzékeny és értékrend-meghatározó bizonyítékai a kiadó és munkatársai e végzetes esztendőkbeli tevékenységének.

A kiadónak tehát valóban sietnie kellett, *Solohov Csendes Donjának* (1941) újra megjelentetésével éppúgy, mint *Nagy idők – nagy emberek* címmel összefogott, szimbolikus jelentéstartalmú történeti sorozata kötetekinek nyomdába adásával. Mert Wellington herceg és II. Rákóczi Ferenc, Savoyai Jenő és Retteggett Iván, Robespierre és III. Napóleon „párbeszéde” volt ez, a háború éveire is aktualizálható gondolatokkal.

Hasonlóképpen célérdekű munkákat foglalt egységbe a kiadó híres, 1940-ben indított, s Bálint György szerkesztésével jegyzett *Kék könyvek*-sorozata. A *három-négy hetes* kéziratrendezési és *tíz napos* kinyomatási idővel *havonta* megjelenő kötetek között pedig olyan munkák kaptak helyet, mint *Markos György Az orosz ipar*

fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig; Kovács Imre *Szovjet Oroszország agrárpolitikája*; Nagy Iván *Szovjet Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése*; Bálint György *Veszély Ázsiában*; Pálóczi Horváth György *Amerika válaszüton*; vagy Földes Ferenc *A munkásság és a parasztság kulturális helyzete* című művei. Ezekre pedig, miután a kiadóvállalat nyíltan hirdette meg szellemi ellenállását, már nem maradt el a lecsapások sorozata sem. Provokációk és a háborúból való esetleges kiugrás lehetőségét Isztambulban az angolok oldalán vizsgáló Pálóczi Horváth György 1942-ben küldött két levele ürügyén következő hűtlenségi perek és letartóztatások követték egymást. A Cserépfalvi Kiadó „magyarul beszélő Európájának” is el kellett némulnia: szerzőinek sorát alaposan megtizedelte a történelem, neki pedig a teljes illegalitás megrázó és nagy lelkiertőt követelő vállalásába kellett kényszerülnie. Ezzel kapcsolatos megrendülését talán legmeghittebb barátjának és alkotótársának, Bálint Györgynek máig megrázó emlékként élő büntetőszázadba vonulásával illusztrálja.

A feljegyzések *Életem a háború éveiben* című részében, melyben már nem a Cserépfalvi Könyvkiadó, hanem Cserépfalvi Imre személyes sorsának alakulásáról esik szó, épp ezért tér vissza a kötetindító fejezetből már ismert, s a visszaemlékezések hitelét már ott és akkor megteremtő, visszafogott tárgyilagosság. Mert amit Cserépfalvi Imre megörökítésre méltónak ítélt, az kiadója és könyvkereskedése tevékenysége volt, a szép könyvművészeti összjátékok sora, s nem saját személyisége előtérbe állítása. Pedig – vállalásai

súlyából is láthatjuk – ezt is joggal megtehetette volna. Ő azonban 350 művet életre hívó kiadói alapelveit érvényesnek tekintette a saját írását illetően is. Ezért tudta munkájának az illegalitás idejére vonatkozó fejezetében is megőrizni a fegyelmezett és ténytisztelő korrajz szerkesztési elveit, újra csak nem önmaga, hanem a „másik Magyarország” „néma forradalmárainak” tetteiről szólva elsősorban. Így alkotta meg nemcsak ismert személyiségek – a sokakat bűjtató Czartoryski Jenő doktor, a személyi dokumentumait neki kölcsönző Rápolthy Lajos szobrászművész, vagy Major Tamás és Kállai Gyula –, hanem a hirtelen megnyilatkozott emberség névtelen hőseinek emlékművét is.

Cserépfalvi Imre életében 1945 februárjáig tartott a rettenet időszaka. S a haladó humanista könyvkiadás végzetes esztendőkbeli szigetének megteremtője számára ettől kezdve az írott szó újjászületésének szolgálata lett a világ legtermészetesebb dolgává. Pályafutásának életút-meghatározó vezérelvét a legpontosabban önmaga fogalmazta meg: „Kialakult a könyvek örökéletűségéről egy rögeszmém, s megmaradt mostanáig, Bálint György írása jár... az eszemben: megégethetnek, elpusztíthatnak sok ezer könyvet, de fennmarad tíz, öt vagy egy... és abban az egyben fennmarad az igazság, az erő, a szépség. Ezért lettem könyvkiadó.” Ezért lett könyve is az utóbbi évek egyik legjelentősebb, illúziókat és tévhiteket felszámoló, értékrendtisztázó korszakdokumentumává.

Mikó Krisztina

GYÖNGYÖSI GERGELY: ARCOK A MAGYAR KÖZÉPKORBÓL

Bp. 1983. Szépirodalmi Kk. 382 l. (Magyar ritkaságok)

A „Magyar ritkaságok” sorozatban jelent meg a pálos szerzetes történetíró és rendjének generális perjele, Gyöngyösi Gergely eddig még nyomtatásban kiadatlan műve. A fordítás szövegét gondozta, a szép bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Gyöngyösi szövegének prózái részét Árva Vince fordította. A többi, túlnyomórészt verses szöveg átültetése Csonka Ferenc és Csanád Béla kitűnő munkája.

Irodalomtörténésznek és rendtörténésznek egyaránt alapvető fontosságú *forrás* Gyöngyösi Gergely műve. A latin textus kritikai kiadásának munkálatai jelenleg folynak (Hervay Ferenc gon-

dozásában), tehát a fordítás alapjául vett textus, mely a budapesti Egyetemi Könyvtár *Ab 151/c* jelzetű kézirata, nem tekinthető minden részletében filológiaiilag véglegesnek. Ez a kézirat jól olvasható, tiszta szöveget ad, jelenleg úgy tűnik, hogy a kritikai kiadás szövege ennek a kéziratnak magyar fordítását lényeges vonatkozásaiban nem változtatja meg. Ennek eldöntése azonban a jövő feladata.

A *Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremiteae* kéziraton szereplő cím helyett *Arcok a magyar középkorból* címen olvashatjuk a Gyöngyösi és folytatói által készí-

tett művet. Találó a magyar címváltozat, bár kissé szűkíti a könyv tartalmának körét. Pusztán a generális perjelek és a bármilyen szempontból kiemelkedő rendtagok jellemzésénél, portréikon kívül sokkal többet nyújt maga az egész mű: a középkori élet sok apró részletből összeálló képét kapjuk.

Szerencsés a kötet szerkesztése: a *Vitae fratrum*on kívül a Függelékben találjuk első remete szent Pál átvételének – translatiójának – történetét (névtelen szerző munkája, 1381–1385), majd a pálos Csanádi Adalbert officiumát a translatio ünnepére, ezt követi Szent Anzelm költeménye: Egy jámbor lélek verse Krisztus urunk életútjáról, amelytt Hadnagy Bálint pálos szerzetes egykorú, feltehetően az 1511-es kiadású könyvből vettek. Itt a fordított szövegek eredeti lelőhelyének közlését hiányolja az olvasó, azonban szereplésük a kötetben mindenképpen indokolt.

A jegyzetek, bár az alapvető és nélkülözhetetlen tájékoztatást megadják, sok vonatkozását és adatát magyarázat nélkül hagyják Gyöngyösi szövegének, mely magyarázatok még népszerűsítő kiadvány esetében is indokoltak lennének. Ilyennek tartom a szövegben sokszor előforduló szentírási idézetek pontos forrásmegjelölését, nemcsak a nagyon ismert helyek esetében, hanem – és ez a fontosabb! – amikor a szöveg egy-egy fordulata, pusztán szóhasználata félreértésmentesen utal valamely bibliai részre! Ezeknek bemutatása a középkori szerző gondolatvilágát, alkotói módszerét is jellemezné.

Hasznos a pálos monostorok jegyzéke a kötet végén. Egyszer földrajzi megoszlás szerint, más-szor pedig elnevezés (patrocinium, titulus, védősztent =?) szerint. Hibája a visszakereshetlenség.

A *Vitae fratrum* fordításának alapjául szolgáló szöveget vizsgálva, a következő pontatlanságokat kell megemlíteni a prózai szövegben. (Először mindig a magyar fordítás lapszáma szerepel, a latin kéziratot *Vfr* rövidítéssel jelölöm, melyet közvetlenül követ a lapszám.)

29.: (Előszó) a rend németországi kolostorai alatt természetesen a két ausztriai kolostor értendő: Rana (Nieder-Ranna) és Bécsújhely (Wiener-Neustadt).

37.: „(Özséb) . . . kiváltképpen a jogban volt jártas, ezt olvasta: XII. g. (sic!) I. Akinek Isten az osztályrésze, nem kell annak mással törődnie, csak az Istennel, nehogy más eltartásának a terhe, akadály legyen. Ettől menekül igazán a pap. Aki Istennek akar szolgálni, a családról való lemondással önmagát tagadja meg.” A „g” írása természetesen sajtóhiba, helyesen „q”, azaz *quaestio* a feloldása. Tekintettel a latin szöveg kiadatlan és nem közismert voltára, idézzük az eredetit: „Et quia canonum scientia erat apprime eruditus, legit illud XII. q. I. 'Cui portio Deus est, nil debet curare nisi Deum'. Ne alterius impediatur necessitatis onere, haec enim est vera sacerdotis fuga. Abdicatio domesticorum, ut suis se abneget, qui servire Deo voluerit.”

Az Egyetemi Könyvtári kéziratoss példány újrakötöttje és glosszátora, a szintén pálos Benger Miklós lapalji glosszájában pontos forráshelyet ad: „Require in decreto Gratiani Causa 12. q. 1. . . .” (Vfr 8.). A Corpus Iuris Canonici első kötetében (Coloniae Munatiana [Basel] 1717.): „Decreti secunda pars, causa XII. quaestio I. canon VI. Nihil praeter Deum debet curare, qui in eius sortem eligitur” (590. l.), és jelentéktelen eléréssel megtalálható ott is a fent idézett szöveg.

41.: „Özséb testvér kolostort épít a Szent Kereszt tiszteletére Esztergom közelében 1250-ben, IV. Béla korában.” Az eredeti 14. lapján másképp fejeződik be a fejezetcím: „. . . prope Strigonium anno 1250. Reg. Belae 4^{ti}, 16”, vagyis IV. Béla uralkodásának tizenhatodik évében, mivel az uralkodás kezdő éve számított az elsőnek.

43.: „a Rendfőnök, perjelek és egyházmegyének helyeinek remete testvérei”, az eredeti 17. lapján így olvasható: „Dilecti filii provincialis et alii priores ac fratres heremitae diversorum locorum nostrae dioecesis”, vagyis a „Rendfőnök” itt az egy egyházmegyében élő remeték provinciálisja: prior provincialis és nem az egész rend vezetője.

45.: „Időnként választott tartományfőnököket be kell mutatniok a megyéspüspököknek megerősítésre.” Az eredeti 19. lapján ez áll: „Item priorem provinciale quem pro tempore elegerint, praesentabunt dioeceseano episcopo confirmandum.” Az előzőekben kifogásolt „rendfőnök” itt már helyesen szerepel. Azonban nem időnként választottak maguknak tartományi perjelet, hanem egy meghatározott időre: *pro tempore* és nem *ad tempus!* (Gondolhatunk Tacitus *Annales* I, 1-re: „Dictaturae ad tempus sumebantur . . .”)

Ugyanezen az oldalon „Özséb első provinciális” szerepel, aki az eredeti 20. lapján is „prior provincialis”, vagyis Özséb az esztergomi egyházmegye, provincia remetéinek vezetője. Prior generalisról ebben az időben még nemigen lehetett szó.

47.: „... mintegy húsz éven át volt provinciális (Özséb)”. Az eredeti 22. oldalán: „praelationis officio functus”. A fordítást túl egyszerűnek találom; Gyöngyösi nem véletlenül használta a praelationis officium kifejezést, hiszen a provincialatus is egyfajta praelatura/praelatio egy rend szervezetében!

Szintén ugyanitt: Özséb „sok testvért gyűjtött ide a közösségbe, velük közösen étkezett és ruházkodott”. Az eredeti „magnum cumulatam fratrum conventum cum quibus uniformitatem cibi potus et amictus servabat” (Vfr 22). Tényleg közösen étkeztek, a perjel sem evett különbet társainál és ruházkodásában is megőrizte az *uniformitast*, tehát nem hordott finomabb anyagú ruhát.

Pár sorral lejjebb ezt olvashatjuk, Özséb „úgy nevelte alattvalóit, hogy ahol csak lehetett, az egyedüllét kellemes legyen”. Az eredetiben némiképp eltérő a mondanivaló „Subditos quoque sic instruxerat ut eorum convictus ubilibet gratiosus fieret” (Vfr 22). Tehát nem az egyedüllét, hanem fárasztó utazásaik alkalmával társas együttlést tanította kellemessé tenni.

51.: Özsébet „a szentkereszti kolostorban tették el, február 20-án”. Az eredeti is így írja (Vfr 25), a jegyzetek között (336. l.) azonban már január 20-án meghalt...

52.: „Az Ur 1270-ik karácsonyán...” Az eredeti 26. lapján: „Anno virginei partus 1270”. Jobb lett volna a „szüzi szülés...” kifejezés, ami pontosan megfelel az eredetinek és érzékelteti azt a változatosságot, ami a középkort a datálásban is jellemezte; ez esetben az évkezdő napra kell gondolnunk, tehát 1269. dec. 25-re.

53.: „Magányának e csöndjét még a kedves kikelet sem törte össze, bár pünkösd felé naponta kellemes madárdalaival és piros rózsáival jelezte a forró nyarat.” Az eredeti szerint (Vfr 27): „Nec hoc silentio praetereundum est, quod circa singula festa Pentecostes, dum videlicet ver gratius suavi avicularum modulatione decantatur, fervidam aestatem rubentibus rosis decoratam denunciabat.” „Hallgatással nem szabad mellőznünk”, hogy a latin mondat első fele lemaradt, és nem is Pünkösd felé naponta hallatszik a madárdal, hanem minden egyes Pünkösd táján.

53.: a „házfőnök” a latinban (Vfr 28) „prior” magyarul perjel.

63.: „Alanus, doctor universalis, Joannes Scotus, az éles eszű doktor és Joannes Andreas, a nagy jogász.” Az eredeti (Vfr 41) Scotusnál a jól ismert jelzőt adja: *doctor subtilis*. A jegyzetekben egyedül Alanus ab Insulisról olvasható a követ-

kező, semmitmondó megállapítás: „... skolasztikus filozófus, életéről keveset tudunk” (337. l.) A többiek még ennyit sem kaptak. A „doctor universalis” fordítása pedig elmaradt, illetve bent felejtődött latinul a magyar szövegben.

A 66. laphoz tartozó jegyzet szerint (338. l.) Szent István király ünnepének nyolcada augusztus 28-ra esik, valójában csak 27-re! Szintén hasonló jellegű, de zavaró elírás a lap alján (jegyzet a 75. laphoz): „az apostolok szétoszlásának másodnapján – július 15-én”. A Divisio Apostolorum július 15-i ünnepét általában apostolok oszlásának volt szokás mondani, második napja tehát július 16-ra esik.

68.: „Kiadják Kelemen pápa könyvét, és azt XXII. János pápa alapvető műnek nyilvánítja.” Az eredeti szerint (Vfr 47): „Clementinarum liber publicatur, et ad universa studia dirigitur per Joannem 22.” Nyilvánvalóan kánonjogi könyvről van szó, a mondat második felének helyes értelme, hogy ez a gyűjtemény is bekerült az egyházi jogi könyvek közé (Decretum Gratiani, Liber Sextus Decretalium, Clementinae, Extravagantes) és tananyag lett.

87.: András „nagy életszentsége miatt Magyarországon sok kolostornak volt egymás után atyja”. Az eredeti szerint (Vfr 71): „Unde pro sua sanctitatis magnitudine in provincia Hungariae multorum monasteriorum pater successive extitit.” Terminológiai szempontból pontosabb lett volna a „magyarországi provincia/tartomány” kifejezés!

98.: László generális perjel „... a közös imádságokat nem könnyen mulasztotta el, és éjjel nappal részt vett a kórusimádságokon”. Az eredeti 84. lapján így olvasható: „unde horas canonicas non facile obmittebat, quin choro interesset die noctuque”. A kánoni órákat a szerzetesi közösség természetesen közösen imádkozta, de emiatt még nem lehet a fenti módon fordítani. A mondat második felét talán így kellene: ... anélkül, hogy éjjel-nappal részt vett volna a kóruson! Generális perjeli teendői nem tették számára mindig lehetővé a kóruson való részvételt, de ennek ellenére saját breviarium cameralejéből végigimádkozta az aznapi officiumot.

101.: „Papok és teológusok”, az eredeti szerint (Vfr 89): „singuli fratres presbyteri et clerici”, tehát – értelmileg – a felszentelt testvérek és a klerikusok, akik nem feltétlenül teológusok.

121.: „Sohase tanulj olyat, ami lelkedet nem üdíti föl. A tudomány alapja és az élet tükré Krisztus evangéliuma, az atyák élete és írásaik, Pál apostol levelei, a kanonikus könyvek és 'Az

apostolok cselekedetei', azután a jámbor könyvek, melyekről 'Directorium'-omban, az újoncok szabályainál olvashatsz." Vfr 111: „Nunquam debes studere aliqua, quae non reficiunt animam. Radix autem studii et speculum vitae sint evangelium Christi, vitae et collationes patrum, epistolae Pauli et canonicae ac actus apostolorum. Deinde libri devoti, de quibus habes in Directorio meo circa normam novitiorum.” Így talán jobb lenne: a tudomány alapja és az élet tükre *legyen* számokra Krisztus evangéliuma . . . Pál apostol levelei után a többi újszövetségi levelet jelenti az „epistolae canonicae” kifejezés. Idézet a Directoriumból, Gyöngyösi másik művéből: „Studeant frequentius legere utilia et plana magis quam subtilia et hoc ad informationem animi et inflammationem affectus ad Deum et propriam aliorumque salutem. Ad haec autem valent libri sequentes scilicet liber de claustro animae, meditationes beati Bernardi, orationes Anselmi, liber confessionum Augustini, collationes patrum, passiones et legendae sanctorum, vita patrum, Bernardus de gradibus superbiae et de diligendo Deum. Tractatus de vitiis et virtutibus, Prosper de vita contemplativa, Thomas Kempis antidotarius, Item magis intendat pauca sapere et memoriter retinere et circa illa affici quam multa legere et nil memoriae commendare. Si quando aliqua audierint cogitent ad quid eis possint ea valere et si queant inde trahere aedificationem . . .” (Directorium, norma novitiorum, . . . c. 8. Quarto circa devotionem. Bp. Egyetemi Könyvtár RMK III. 191. f 18r.)

130.: Többször olvashatjuk ezt a grammatikailag rossz alakot „San Stefano Rotondo”, ami helyesen „*Santo Stefano Rotondo*”. Egyébként érthetetlen miért kellett olaszra fordítani a latin elnevezést? Szívesebben olvastuk volna magyarul akár így: „Szent István Kerek Templom”.

131.: Furó Istvánról: „ezután Lőrinc testvér helynöksége alatt belépett a szentlőrinci kolostor közepében (sic!) sajtóhiba a közelében helyett) levő budai Mária Magdolna-iskolába, ahol akkor sok pap, szerzetes és papnövendék lakott . . .” Lássuk az eredetit (Vfr 120): „Postea de schola Mariae Magdalenae Budensis civitatis apud sanctum Laurentium sub vicariatu fratris Laurentii indutus est, ubi tunc quam plures habitantes erant, presbyteri, laici et clerici fratres . . .” A magyar fogalmazás félreérthető, mivel István testvér Lőrinc vicariatusa idején a szentlőrinci kolostor közelében levő Mária Magdolna iskolából lépett be nyilván a szentlőrinci kolostorba, ahol a sok pap, laikus és klerikus testvér lakott.

135.: (A fent említett Istvánról mondja Gyöngyösi) „ugyanott fejezték be (sic!) életét és temették el, Tamás testvér rendfőnökségének 27-ik (sic!) évében”. Érdemes idézni az eredetit (Vfr 124): „. . . ibidem vita felici finita sepultus est, post annos xxvii, tempore generalatus fratris Thomae”. Azaz 27 évvel később, Tamás generalátusa idején fejezte be boldog életét . . .

135.: „Zegend Bálint” az eredeti szerint (Vfr 125) „frater Valentinus Zegended”, azaz Szegényded.

136.: „Nagy tudományok” az eredeti szerint (Vfr 126) „artes subtiles”, cf. a Directoriumból vett idézettel! Tehát inkább a hasznos és tiszta (világos) könyveket kell olvasni, mintsem az elméket, az „okoskodó” könyveket; míg a doctor subtilis esetében a jelző a gondolkodó teljesítményét, elméletét dicséri, ebben az esetben – spiritualiter tekintve – kissé elmarasztaló.

137.: „. . . szívesen olvasta a jámbor könyveket a kolostorban, és ha kiment a kolostorból, nem ment el a szentek képe előtt, de különösen a Boldogságos Szűz Mária képe előtt, hogy legalább térdet vagy fejet ne hajtott volna.” Tanulságos az eredeti (Vfr 126–127): „ideo devotos libros libentius versabat, intrans domum et exiens non praeteribat imagines sanctorum vel praesertim B. Mariae Virginis, donec aut flecteret, aut saltem caput inclinaret . . .” Egyértelmű a latinból, hogy szívesen forgatta a devótus könyveket és a *házból kimenet, és a házba bemenet* nem mulasztotta el, hogy etc . . .

138.: Alexander de Villa Dei, Donatus és Hispaniai Péter megérdemeltek volna egy jegyzetet!

138.: Ezdrás negyedik könyve szintén jegyzetet kívánt volna különlegessége miatt! Egyébként hiába keresnök bármelyik magyar Bibliában! Az idézett textus pontos helye: Esdrae IV, 16, 42–45.

139.: Bátori László, aki „az egész Bibliát és sok szentnek az életét megírta magyarul”. Feltétlenül magyarázatra szorul Gyöngyösinek ez a kitétele és a fordítás is. cf. Mezey László: A „Báthory-Biblia” körül. A mű és szerzője. MTA I. Oszt. Közl. 8, 1956, 191–221.

151.: „moleisztálta” talán nem egészen idevaló kifejezés. Vfr 143: „Si unquam aliquis de suis molestabatur, non molestabat iniuriantem . . .”

152.: „Miklós testvér, az íróknak magyarázója”. Az eredeti értelme más (Vfr 144): „Frater Nicolaus . . . dictus informator scriptorum . . .” Tehát utóda nem írókat magyarázott, hanem a sriptoroknak, a könyvmásolóknak volt felügye-

lője, eligazítója. A „scribere” jelentéstartalmának pontos ismerete elkerülhetővé tette volna az ilyen jellegű félrefordításokat.

A 162. oldalon megtudjuk, hogy Lengyel Szaniszló „a glagolita testvérek nyelvére lefordította a Szabályzatot, a rendi előírásokat és Szent Ágostonnak a remetékhez szóló beszédeit”. A jegyzet szerint (p. 344.) a glagolita itt *görögkeletit* jelentene... Sokkal inkább a latin szertartású, de cirillikát használó isztriai, horvát szerzetesekről van szó.

165.: Szombathelyi Tamásról és műveiről tájékoztat minket Gyöngyösi. A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 114-es kódexét nem ártott volna jegyzetben megemlíteni, hiszen ez őrzött meg egyet Szombathelyi műveiből (cf. Vfr 159)

A kiadvány 219. lapján kezdődik a rendtörténet második része, amely a XVI. századi folytatók munkája. A magyar fordításnak ez a 72. fejezete („A tisztelendő atya István testvér rendfőnök dicséretéről és erényeiről”), latinja a Vfr 207–210 lapján található és az Epitoma 26. fejezetével szövege teljesen egyezik. („Laudes et virtutes reverendi patris fratris Stephani prioris generalis etc.” c. XXVI. Bp. Egyetemi Könyvtár RMK III. 192. f 48v–49v.) Az Epitoma szerzőségét nem lehet kétségbe vonni, tehát a Vfr e részének szerzőségét sem; a XVI. századi folytatók munkáját valamivel hátrább kell keresni a kézirat szövegében.

253.: stilisztikai gondozatlanság jele: „... az a sok szent, aki itt meghalt, ide jönnek, ...”

255.: A „Salve Regina” többször említették a szövegben (pl. p. 171. is). A jegyzet Mária-himnuszának mondja, valójában antiphona. Ugyanitt: „amikor a halotti zsoltárt végezték”, elírás a „halotti szolozsma helyett.

270.: „István testvér, a művészetek mestere”. Az „artium magister” (Vfr 229) nem ezt jelenti.

271.: Ugyanő a „szentlőrinci kolostor rendfőnökhelyettese lett”. Latinul (Vfr 229): „in sancto Laurentio vicarius generalis”. Fogalmi tisztázatlanság oka a magyar fordításnak: egy kolostornak nem lehet „rendfőnökhelyettese”, csak egy egész rendnek. Az más kérdés, hogy a pálos rend vicarius generalisa egyben a budaszentlőrinci kolostor vicarius is volt.

272.: „Német János testvér, a rend hosszú életű írója volt, választékos könyveit több kolostorban igen nagy szorgalommal írta.” Vfr 231: „Scriptor longaevis in ordine, qui elegantes libros in ordine in multis monasteriis cum magna diligentia scripsit.” Nem a mai értelemben vett író

volt, hanem könyvmásoló, aki talán nem is annyira „választékos”, mint inkább csinos írású, „elegáns” könyveket másolt. (cf. a 152. l. esetében mondottakat!)

Terminológiailag csak egy érdekességre szeretnék felhívni a figyelmet. A fordító több esetben a praelatura/praelationis officium kifejezést értelem szerűen, magának a tisztségnek a megnevezésével fordította. Nem tévesen, csak épp az eredeti szöveg fogalmazásmódjától kissé eltávolodva. (Pl.: 47. l.: „praelationis officio functus”, vagy 129. l. Vfr 118: „in superiori ordinis praelatum fuisse sublimitas”, vagy Vfr 144: „Frater Benedictus Labia... longo tempore praelationes gessit”.) A Directorium segít ebben a kérdésben, mikor azt írja, hogy a vicariusok és a priorok feladata „commendari patri fratres ad praelationem idoneos” (Norma vicariorum et priorum, c. 5.), vagy „et quia quilibet vicariorum et priorum resignavit praelationem suam in manus prioris ordinis” (Declarationes constitutionum, Rubrica XII: Quod debent confessores constitui pro fratribus audiendis in capitulo). Levonhatjuk a következtetést: a pálos rendben és tőle függetlenül is a tisztségviselés elnevezése sokszor a praelatio.

Zavaró az ingadozás a *regula*, a *Constitutiones* magyar megfelelőinél. Zömében szabályoknak, szabályzatnak fordítja Árva Vince a Constitutiones szót, ettől eltér a 47. l., ahol a szabályzat latin megfelelője a *regula*. Ugyanitt szerepel ez is: „a szabályokról beszélgetett”, latinul „de moribus”, ez a megoldás távol jár a sikerestől.

A bibliai helyek adatai csekély számban találhatóak csak meg a jegyzetekben. Különösen ott lett volna érdemes ezt megjegyezni, ahol Gyöngyösi vagy folytatói nem jelzik, hogy idézettel vagy bibliai szóhasználattal van dolgunk. Például a 114. l.: „tehát örökre emlékezetes lesz ez a férfi...”, latinul Vfr 103: „in memoria igitur aeterna erit vir iste”, a zsoltáros pedig így fogalmaz: „In memoria aeterna erit iustus...” (Ps 111, 7). Más esetben 267. l.: „aki a veséket és a szívet vizsgálja, aki elől senki sem rejtőzködhet el”, cf. Ps 7, 10: „scrutans corda et renes Deus”.

Az általam felsorolt hibák és hiányosságok pusztán a Vitae fratrum prózai fordítását és a jegyzeteket érintik, nem tekintik a kötet egészét. Végül is latin eredetijének megfelelően olvasmányos, nem erőltetett és nem magas irodalmi stílusú szöveget olvashatunk. Végre hazai nyelven is tanulmányozhatjuk a magyar középkor magyar szerzeteseinek, a pálosoknak életét.

Sarbak Gábor

A pápai kollégium története. Írta Ruzsás Lajos, Trócsányi Zsolt, Bodolay Géza, Kiss József, Pölöskei Ferenc. Bp. 1981. Tankönyvkiadó, 446 l.

A történeti kutatásnak a művelődési intézmények és ezen belül kivált az iskolák történetének kutatása különleges, az átlagosnál jóval több nehézséget tartogató ágazata. Az iskolák ugyanis rendkívül komplex funkciójú intézmények – minél magasabb fokúak, annál inkább. Közvetlen és konkrét oktatási-ismeretközlő funkciójuk mellett (mely maga is az oktatás tárgyai szerint differenciálódik) nem kevésbé lényeges részben tudatos, részben öntudatlan nevelési tevékenységük; oktatás és nevelés együttes, immár közvetett hatásaként a társadalmi lét minden vonatkozásában érvényesülő, mentalitást, értékrendeket, eszményeket formáló hatásuk; ehhez járul szerepük egy város, illetve az azt (nem utolsósorban éppen az iskola miatt is) központjának valló régió társadalmának szervezésében. Hosszan sorolhatnók még az iskola különféle kisebb súlyú lehetséges funkcióit – de már a fenti néhány főbb elem egyszerű felsorolása is érzékeltethette: egy mindezt számba venni kívánó iskolatörténet megírása valóban nem egyszerű feladat. Talán ez is az oka annak, hogy hazai viszonylatban az iskolatörténet igényével fellépő számos, nemegyszer igen hasznos adatokat közlő publikáció között a fenti értelemben vett, valódi teljes iskolatörténettel nemigen találkozunk.

A pápai kollégium alapításának 450. évfordulója alkalmából most megjelent kötet mindenestre ennek a komplex ábrázolási igénynek jegyében készült: részben új, eddig nem használt források alapján, részben sokban új szempontú megközelítéssel, megfelelően annak a fontos szerepnek, amit a kollégium a dunántúli protestantizmus, ezen belül is természetesen elsősorban a kálvinizmus életében játszott. A dunántúli kálvinizmus társadalmi és politikai jelentősége nem volt mérhető a keleti országrészek („a kálvinista föld” – ahogy a vasi parasztok emlegették a XVIII. század közepén) kálvinizmusához, de a régió viszonylatában megvolt a maga sajátos, elsősorban kisnemesi és e nemzetiségileg különösen kevert területen hangsúlyosan magyar arculata – amint a magyarországi kálvinizmuson belül is a maga (és nemcsak a papok, de híveik szintjén is) nyugatias minták iránti erősebb érzékenységgel sajátos színt, számszerűségénél nagyobb súlyt jelentett. E sajátos társadalmi-szellemi arculat elemeinek és az őt kialakító mechanizmusoknak

részletes feltárása még elvégzendő feladat – kétségtelennek tűnik azonban, hogy kialakításában a pápai kollégium szerepe igen jelentős volt mindvégig, még a számkivetés keserves esztendeiben is.

A kollégiumnak ez a szerényebb mennyiségi mutatói ellenére is minőségileg oly sokirányú funkciója bizonyára közrejátszott abban, hogy a 450 év történetét bemutató kötet nem egyetlen szerző munkája: megírására öten fogtak össze: az iskolatörténet általuk bemutatott korszakának elismert, kitűnő szakmutatói. A kollégium kezdetektől egészen a szatmári békéig terjedő 180 év történetét Ruzsás Lajos írta (bár megjelenését már nem érthette meg), elsősorban a szakirodalom összefoglalásával, igen világosan és újszerű társadalomtörténeti megközelítéssel vázolvá fel az utat, amelyen a dunántúli kálvinizmus e művelődési központja a feltörekvő polgárosodó városi környezetben, annak polgárait és végvári katonáira támaszkodva, harcban a földesúrral kialakult és végül is a presbiteriánus rendszer jegyében megszilárdult.

Ha tárgyát már Ruzsás fejezte a társadalomtörténet folyamatába beágyazva, a társadalmi igény oldaláról nézve közelíti meg, úgy ez a szemlélet szerencsésen folytatódik tovább Trócsányi Zsolt a kollégium történetének a szatmári béke és a türelmi rendelet közötti (1752–1781-ben Pápáról száműzve Adásztevelen játszó) periódusát bemutató fejezetében. Trócsányi bőséges új levéltári anyag alapján állítja elének azt a dunántúli református birtokos nemességet, mely – hasonlóan a hatalmát és pártfogását Debrecen fölé kiterjesztő északkelet-magyarországi hitsorszáihoz – most itt is átveszi a kollégium pártfogását és irányítását. Ez a szép egyéni pályaképekkel, jól megrajzolt egyéni profilok felvillantásával kiegészített fejezet, mely a kollégium helyének, belső rendjének a századra minden más vonatkozásban is jellemző stabilizálódását mutatja be, egyúttal a század általános hazai társadalomtörténetéhez is jelentős hozzájárulás.

A kollégium nagy korszakának, a türelmi rendelet és a szabadságharc leverése közötti időszak története Bodolay Géza munkája. Ennek a három alkorszakra bontva tárgyalt fejezetnek középpontjába szerző Márton István professzornak a kollégium szervezeti, teológiai és oktatási szempontból egyaránt jelentős korát (1790–1831) állítja. Az előzőkhöz hasonlóan nagy levéltári és szakirodalmi anyagra támaszkodva megírta, a kollégium történetét ugyancsak széles művelődési és irodalmi összefüggésekbe ágyazó fejezet megállapításaival itt is és a másik

két alperiódus vonatkozásában is általában egyet-értve sem hallgathatjuk el azonban, hogy a szöveget sokszor bőbeszédűnek érezzük, felesleges, olykor túlmagyarázott kitérőivel (pl. Márton István ifjúságának és általában a személyiségével kapcsolatos problémáknak túlhangsúlyozott, túlrészletezett leírásával) és egyes sajátlag irodalomtörténeti mozzanatoknak még olyankor is (elsősorban a társadalomtörténeti vonatkozásokhoz képest) erősebb hangsúlyozásával, mikor azoknak a kollégiumhoz a személyi kapcsolatokon túl már nem sok közük van. Így esnek ki Bodolay érdeklődési köréből az iskolát korábban patronáló nemesi rétegek korabeli útjai és kapcsolatai, de ugyanakkor nem szól a kollégiumnak a reformkori politikai ideológia formálásában oly jelentőséget adó jogi tanfolyam 1832-ben történt megindításáról sem.

Az abszolutizmus kora (1849–1867) hazai történeti kutatásunkban kevésbé kedvelt korszak: a helytörténeti monográfiák éppúgy, mint az iskolatörténetek is, többnyire átsiklanak felette. Annál örövendesebb, hogy Kiss József nagy levéltári forrásanyag alapján részletesen mutatja be ezt a küzdelmes korszakot, melyben a kollégium végül is a császári tanügyi hatóságok nem feltétlenül jóhiszemű (illetve jószándékú) maximalizmusának hatására valóban korszerű középiskolává alakult. A tanulmány különös érdemének tekintjük, hogy szigorú, fegyelmezett rendszerességgel végigmegy az iskola egész szervezetén: az ekkorra kibontakozott iskolaszervezetről az ő írásában kapjuk a legteljesebb képet. Az abszolutizmussal szembeni ellenállásnak, majd végül az átalakulásnak részletes leírásával pedig szerző olyan bepillantást adott az abszolutizmus kultúrpolitikájának mechanizmusába, melynek tanulságai szélesebb körben általánosítható is felhasználhatók.

A kötet utolsó fejezete, mely időben a kiegyezéstől a felszabadulásig terjed, Pölöskei Ferenc munkája. A fejezet nagy érdeme az, hogy egyrészt világosan bemutatja a kiegyezés után szervezettel sok irányban, új iskolatípusokban differenciálódni kívánó kollégiumi tevékenység fő vonalait és azok összefüggéseit – másrészt, hogy ennek során jól érzékelhetővé teszi: a liberális polgári államban az oktatás felekezetiiségét indokoló, korábban még oly erős társadalmi igények hogyan csökkennek le és összpontosulnak csupán néhány meghatározott, a felekezetiiséget azonban már itt sem az oktatott anyagban érvényesítő, hanem azt inkább mint csupán egy

sajátos mentalitást fenntartó iskolatípusra. Végül szerző különös súlyt fektet az iskola belső életének és ezzel kapcsolatosan a diáktársadalomnak bemutatására.

Végigtekintve ezek után az öt fejezeten, míg egyrészt világosan és rendszeresen kirajzolódnak előttünk a fejlődés fő vonalai és a kollégium mögött álló társadalmi bázis kontúrjai, másrészt érzékelhetőkké válnak a megmaradt hiányok is. Egyrészt – minden iskolatörténet szinte közös hiányaként – itt sem kapunk rendszeres, az egész 450 évre vagy legalábbis az 1781 utáni időszakra összefüggő képet a ténylegesen oktatott ismeretanyagról és annak változásairól és színvonaláról, sem a teológiai, sem a középiskolai, sem a jogi főiskolai oktatás szintjén. Ugyanígy nem látjuk meg elég világosan mindebben a kollégium szellemi arculatának őt a többi nagy protestáns kollégiumétól megkülönböztető dunántúli vonásait – vagy ilyenek nemléte esetében ennek megállapítását. Pedig talán nem alaptalanul tételeztük fel Pápa egyfajta, őt Sárospataktól és Debrecentől nemcsak nagyságrendi, hanem valamilyen minőségi vonalon is megkülönböztető specifikumának meglétét.

Végül nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül a könyv szerencsétlen szerkesztését. A jegyzeteknek az egyes fejezetek utáni elhelyezésével még mindenképpen egyet lehet érteni – teljesen érthetetlen azonban, hogy Bodolay fejezetéhez miért volt szükség külön tárgymutató illesztésére, és hogy az ő és Kiss József fejezeténél miért kellett külön rövidítésjegyzéket is közölni (holott jobb lett volna valamennyi fejezet rövidítéseinek egy közös jegyzékben való feloldása). És kérdés, hogy érdemes volt-e Kiss József fejezetének esetén Források cím alatt külön fejezetben adni egy olyan információt, amit ugyancsak bele lehetett volna olvasztani a jegyzetekbe. A kötet teljes tartalomjegyzéke viszont logikusan a szemlényvmutató után kívánkozik. A kötetet érdemben nem, de az összbonyomást illetően igenis rontó pongyolaságok ezek. S végül egy apró megjegyzés: Kant nyilván nem Sámson (141. l.), hanem Simeon énekét idézte a francia forradalom hírére (Immár bocsásd el, Uram, szolgádat . . .).

A néhány kritikai megjegyzés azonban nem szabad hogy elhalkítsa az elismerés hangját. A pápai kollégium most megjelent története a hazai iskolatörténet-írásnak nemcsak jeles terméke, hanem sokoldalú problémaérzékenységével, gazdag új forrásanyagával és az iskolatörténet tár-

sadalmi megalapozására irányuló erős és jórészt sikeres igényével, úgy véljük, most a pedagógia-történeti kutatások örvendetes fellendülésének idején sokban mintaként is szolgálhat.

Vörös Károly

Oroszné Deák Judit: Bessenyei György pedagógiai gondolatai. Nyíregyháza, 1979. 117 l.

A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kiadványaként megjelent dolgozat a szerző doktori disszertációjának része, tehát tudományos célú vállalkozás. A Bevezetésben ugyanakkor kijelenti, hogy az a felismerés indította a Bessenyei pedagógiai gondolataival való foglalkozásra, miszerint „személyiségének gazdagsága, 'közéleti beállítódása', tartalmas élete a XX. századi ember számára is például szolgálhat” s – Margócsy József főigazgató bevezető szavait tovább vite – ismételten hangsúlyozza, hogy Bessenyei pedagógiai nézeteit a nevét viselő főiskola hallgatói s mások számára kívánta összefoglalni. Kettős – tudományos és népszerűsítő – célt tűzött tehát maga elé a szerző munkájában s ez befolyásolta a feldolgozás módját is.

A dolgozat többet is, kevesebbet is ad a címben közölnél. Többet – mert mint helyesen megállapítja – a pedagógia nem központi jelentőségű kérdés Bessenyei gondolatvilágában, ezért ilyen problémák iránti érdeklődését az őt elsősorban foglalkoztató „mi az ember?”, „mivé lehet az ember” kérdésekre keresett válasz részeként vizsgálja. Ennek megfelelően a mű első, nagyobbik fele a lélektan fogalmait: lélek, érzékenység, értelem stb. veszi számba Bessenyei műveiben, s az ismeretek jelentőségének vizsgálatán át jut el a szorosabban vett nevelési gondolatokhoz. Bessenyei művei közül elsősorban A holmit és A bihari remetét veszi tüzetes vizsgálat alá, s tematikus csoportosításban értelmezi nézeteit. A jegyzetek is főképpen a Bessenyei-idézetek helyére utalnak, nagyrészt a két említett műben, kisebb részt más Bessenyei-művekben, olykor pedig hivatkozik a szerző a magyar Bessenyei-irodalom főbb alkotásainak megállapításaira. S itt támad hiányérzete az olvasónak. Oroszné munkája elején helyesen állapítja meg, hogy Bessenyei pedagógiai gondolataira a kor általános atmoszférája s a felvilágosodás francia és angol gondolkodóinak a művei hatottak, de igazán nem terjeszti ki figyelmét e két fontos tényezőre. Locke és Rousseau nevével ugyan nemegyszer találkozunk a disszertációban, s egy fejezet

összeveti Bessenyei és Rousseau nézeteit, de a megállapítások meglehetősen sommások és általánosak. Ezen a ponton lép előtérbe a dolgozat ismeretterjesztő célkitűzése a tudományos vizsgálódás rovására: Oroszné Bessenyei pedagógiai gondolatait főként a pszichológia és pedagógia ma érvényes álláspontjával veti össze s ezen méri le helyességüket. A XVIII. század második felében a pedagógia problémái elsődleges jelentőségűek voltak, ezért is foglalkoztak velük oly sokan a kor nagyjai közül, s oly sokféle szempontból. A kor pedagógiai kérdéseiről szóló kiterjedt hazai és külföldi szakirodalom részletesen tárgyalja és elemzi a velük kapcsolatos állásfoglalások gyökerét is (hogy csak egy példát említsünk, pl. az iskolai vagy magánnevelés alternatíváját), s e problémák történeti vizsgálata, Bessenyei nézeteinek összevetése a korabeli, egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondó véleményekkel gyümölcsöző módszer lehetett volna Bessenyei idevágó gondolatainak beillesztéséhez a kor egészébe, s jó néhány esetben legalábbis jól megalapozott feltételezést lehetett volna megfogalmazni azzal kapcsolatban, mi lehetett a magyarázata Bessenyei ilyen vagy olyan állásfoglalásának. Lelkiismeretes anyaggyűjtő és fogalomértelmező munkájára építve a szerző remélhetőleg vállalkozik majd ennek elvégzésére is.

F. Csanak Dóra

Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és jegyzeteket írta: Taxner-Tóth Ernő. Bp. 1983. Petőfi Irodalmi Múzeum. 222 l.

Kende Zsigmond külföldön élő leszármazottai 1983 nyarán juttatták haza családi örökségük gondosan megőrzött kincsét, Kölcsey leveleit, s 1983 október elején már kezünkbe vehettük a szép kiállítású könyvet, mely a levelek szövegét tartalmazza. E példás – de sajnos példátlan – gyorsaság magyarázatát az impresszumban találjuk meg: „hozott anyagról” sokszorosította az akadémiai „KESZ Sokszorosító”.

Kölcsey és Kende Zsigmond – a két rokon – barátságáról, politikai együttműködéséről eddig is tudunk. Levelezésüket már a költő első életrajzírója, Vajda Viktor (aki a Kende családnál volt nevelő) ismertette, majd az ő másolataiból Angyal Dávid részben ki is adta. A hazakerült hagyatéék jelentősége abban áll, hogy őt ismeretlen Kölcsey-levelet tartalmaz, a többi hetvenegy levélnek pedig, melyet eddig, kéziratok híján,

csak pontatlan és hiányos kiadásokban olvashatunk, lehetővé tette teljes és megbízható közlését. Növeli a kötet értékét, hogy helyet kapott benne Kende Zsigmondnak Kölcsyhez írt harminc kiadatlan levele is.

Az első Kölcsy-levél 1823. augusztus 21-én kelt, az utolsó 1837. március 27-én. A levelezés tehát az érett Kölcsy – főként a közéleti férfi, a megyei és országgyűlési politikus – megismeréséhez nyújt értékes adalékokat, melyeknek tanulságait Taxner-Tóth Ernő kiváló bevezető tanulmányban foglalta össze. Fontosabb megállapításai: Kölcsy nem volt olyan rossz gazdálkodó, mint amilyennek hírében állt; közte és a Kende-párt között szoros együttműködés alakult ki, mely a költőt megyei pozícióhoz, majd országgyűlési követséghez segítette; Kölcsy a támogatást barátja részére készített politikai beszédek és jelentések megfogalmazásával viszonzta.

Kende Zsigmondot, a Kölcsy-életrajz e fontos szereplőjét, Takács Péter tanulmánya mutatja be. Az ősi, kálvinista nemesi család sarja fokról fokra emelkedett a megyei ranglétrán, s 1832-ben alispán lett. Ez a szatmári liberalizmus diadala volt, és Kölcsy arra számított, hogy Kende pártjában és személyében szilárd támaszra talál országgyűlési reformpolitikájához. A pozsonyi diaeta első két évében reménye igazolódni látszott: levelezésük ekkor a legsűrűbb és a legbarátságosabb hangú. Kende Zsigmond azonban nem tudta követni rokonát az elvhűség útján. Karrierje érdekében a konzervatívokhoz közeledett, Takács Péter találó kifejezésével: elengedte Kölcsy kezét; 1837-ben semmit sem tett azért, hogy barátja bekerüljön az alispánjelöltek közé; 1839-ben már jobbagyellenes beszédet mondott; 1850-ben császári biztos lett megyéjében. (Kölcsynek nem mindig volt szerencséje a barátjaival: diáktársa, Kállay Ferenc is, akivel hajdan együtt tanulmányozták a francia forradalom történetét, az 1840-es években már konzervatív vizeken hajózott.)

A két bevezető tanulmányon kívül csaknem ötven lapra terjedő, megbízható jegyzetapparátus növeli a kötet értékét. Nem árt megemlíteni, hogy Kölcsy levelezése eddigelé mindig jegyzetek nélkül jelent meg. Taxner-Tóth Ernő munkájával most megtörtént az első lépés Kölcsy leveleinek kritikai kiadása felé, melynek hiányát oly sajnosan érzi mind az irodalomtudomány, mind a történetírás. Egy negyedszázad alatt – Merényi Oszkár (1961) és Szauder József (1968), most pedig Taxner-Tóth Ernő publikációjával – a Kölcsy-szövegek mennyisége tetemesen meg-

nőtt, és mint a mostani kötet bevezetőjének szerzője utal rá: újabb iratok előkerülése jutalmazhatja a kutatói fáradozást. Mindezeknek a régi és új szövegeknek corpusba rendezése – Kölcsy műveinek kritikai kiadása – olyan feladat, melyet szakmánk nem halogathat tovább.

Lukácsy Sándor

Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből. Szerk.: Bona Gábor. Bp. 1983. Akadémiai K. 186 l.

Örömmel üdvözljük a kötetet, pedig a „történelmi sorsközösség” által egyazon régióba, egymás mellé került, egyazon terhek elviselésére kényszerített népek tudósainak természetes törekvése kellene hogy legyen a közös gondolkodás, a megértés-megbékélés keresése, a közös múlt közös feltárása. Mint ahogy oly sokszor szerb és magyar irodalomtörténészek (ritkábban: horvát és magyar irodalomtörténészek) kicserélik gondolataikat egy közös problémáról, éppen úgy szerb és magyar történészek 1978 novemberében kétnapos budapesti ülésszakon vitatták meg az egyik legvitatottabb kérdést: 1848–49 problémáját. De míg a gyakori szerb–magyar irodalomtörténeti tanácskozások anyaga legfeljebb néhány sor Ujvidéken, a horvát–magyaroké, nagyon ritkán a *Literatura c.* lapban került kiadásra, izléses kötetben (igaz, *ötéves* késéssel) kezünkben tartjuk az öt magyar és az öt szerb történész referátumának kiegészített, jegyzetelt változatát. Akad közöttük könyvrészlet (Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyennyolcas forradalom Magyarországon c. könyvből), a szerb mozgalom alapkérdéseit feltáró, szinte monografikus igényű tanulmány (Andrija Radenič), az eddigi eredményeket módosító alap kutatás (Urbán Aladár rövidségében is rendkívül gazdag tartalmú írása a Batthyány-kormány és a szerb nemzeti mozgalom viszonyáról), az eseményeket a szerb memoáriródlalom tükrében láttató, irodalomtörténetileg is fontos írás (Vasilije Krestić), historiográfiai beszámoló (Čedomir Popové a „jugoszláv történetírás az 1848–1849-es forradalom európai problémáiról” szóló értekezése), a nemzeti kérdést a parasztság magatartása felől szemlélő, módszerében komparatistikai jellegű tanulmány (Niederhauser Emilé), az 1848–49-es szabadságharc honvédseregének szerb katonáit főlkutató írás, amely

szabadságharcunknak a szó legnemesebb értelmében használt „internacionalista” hagyományait eleveníti föl (Bona Gábor, jeles fiatal hadtörténész). A többi dolgozat talán kevésbé lényegesnek látszó kérdésekkel foglalkozik: Slavko Gavrilović a jugoszláv történetírás álláspontját mutatja be a vajdasági eseményekkel kapcsolatban (tanulmányában a Vajdaság a mai szerb szóhasználatnak megfelelően szerepel), Lazar Rakić még szűkebb területet választott ki vizsgálata tárgyául: a vajdasági kerületi bizottságok ábrázolását a jugoszláv (elsősorban: szerb) történetírásban, míg Varsányi Péter István újabb adatokat közöl Csernovics Péter kormánybiztos megbékélési kísérleteiről.

A szaktörténetírás majd mérlegre teszi az egyes dolgozatok hitelességtartalmát, vitatja vagy helyesli megállapításait. Ezen a helyen annak látjuk szükségességét, hogy felhívjuk a figyelmet a Történettudományi Intézet kezdeményezésére, miszerint egy sorozat első darabjának szánják ezt a kötetet. Őszinte kötetek fognak megjelenni, nem palástolva el a nézeteltéréseket, egyazon esemény gyökeresen eltérő megítélését, de reprezentálva ama törekvést, amely a dialógus megkezdésében, illetve folytatásában, az ésszerű vitában, a gondolatcsereben látja az álláspontok esetleges közeledésének lehetőségét. A kötet higgadt előszava például pontosan jelzi, hogy az 1848. március–áprilisi események értékelésében egyetértés uralkodott, a májustól augusztus végéig terjedő periódus megítélésében nem. Az igazsághoz tartozik, hogy ezúttal nem „frontvonalakról” volt szó, hanem vitáról, nem feltétlenül szerb–magyar vitáról, Rajačić megítélésében szerb nézetek is eltérnek egymástól. Az álláspontok a Habsburg-abszolutizmus törekvéseinek mérlegelésében szintén közel kerültek egymáshoz, így a szabadságharc után kialakult helyzet értékelésében, jellemzésében sem volt különösebb vita.

A kötet mintaszerű abból a szempontból, hogy helyet adott eltérő tudományos nézeteknek, baráti hangú eszmecsereinek. A tanulmányok több esetben ugyanazt az eseményt láttatják más-más szemszögből.

Fried István

Csányi László: *Vörösmarty szerelmei*. Kiadja a Tolna megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya é. n. 120 l.

Manapság néhányan kételkedve szemlélik a regionális, helytörténeti vonatkozású irodalomkutatás törekvéseit. Csányi László könyve, melynek kiadását a Tolna megyei Tanács V. B. Művelődési Osztályának áldozatkészsége tette lehetővé, vitatható szemléletmódja és megoldatlan részletei ellenére is jelzi az effajta kutatás lehetőségét. A szerző nemcsak a költő tolnai tartózkodásával kapcsolatos adalékokkal járul hozzá a Vörösmarty-pályakép gazdagításához, hanem kísérletet tesz egy-két kevésbé vizsgált mű megközelítésére is.

Mindenekelőtt Csányi többször megfogalmazott alapgondolata készíttet vitára bennünket. Eszerint Vörösmarty költészetében egy „autochton világ” jelenik meg, mely lényegét tekintve a valóság szublimálódása (17.), a „valóságba helyettesített álomállapot” (21.), s melyben „a valóság és eszme helycseréje” (31.) figyelhető meg. E megállapítás a tanulmányok szövege alapján háromféleképpen értelmezhető. Néhány helyen úgy érthetjük, hogy (különösen a fiatal) Vörösmarty nem témákat és tárgyakat véselt meg, hanem belső élményeit fogalmazza meg szubjektív látomások formájában. Ez azonban általában a romantikus költészet sajátossága. Másfelől viszont arról van szó, hogy Vörösmarty költészetében az ábrázolás tulajdonképpen tárgya a költői én maga, ami kétségtelenül igaz, de a lírai műnem egészére érvényes, hiszen itt a költői én egyszerre tükör és faktor, ábrázoló és ábrázolt, aki a valóság tárgyaiból szubjektív koherenciájú világot hoz létre. Ez esetben a szerző megállapításait nem vitatjuk, csak keveselljük, mivel adósnak maradt e „teremtett, öntörvényű világ” (22.) speciális jegyeinek feltárásával.

Van azonban a szerző tézisének egy harmadik kicsengése is, mely már elszakítja az ifjú Vörösmarty költészete és környezete, a korabeli valóság közti közvetett, áttételes kapcsolatokat is. E felfogással már vitáznunk kell! Elvi kifogásunkat csupán jelezve most csak irodalomtörténeti kétélyeinkre hivatkozunk. Csányi valósággal „deheroizálja” Perczel Etelkát, mondván, hogy ő

csupán „egy képzeletbeli szituáció modellje” (36.), „akinek fogalma sincs arról, hogy a tehetőséges... házitanító a családi körből már régen áttemelte képzelete világába” (44.), s aki nem kiváltója, csupán öntudatlan megajándékozottja e tárgyaltalan szerelmi ábrándnak. Csányi itt ellentétbe kerül az újabb kutatás hitelt érdemlő megállapításával. Horváth Károly hangsúlyozta, hogy Etelka ihletforrás volt a költő számára, akinek nemcsak ábrándjai, de erotikus álmai is az ő személyéhez kapcsolódtak, s a leány nagyon is jól tudta, hogy ő a Múza – mindkét értelemben. Nagyobb baj, hogy a szerző ellentétbe kerül magával Vörösmartyval is, aki Settnerhez írt leveleiben többször írt arról a fájdalmasan nagy szerepről, melyet Etelka játszott életében és költészetében. „Őtet nem átkozom, sőt áldom; mert általa felejt minden érzeményem...” – írta például egy helyen. Ez nem tekinthető csupán biedermeieres irodalmisításnak!

Az Etelka-szerep helytelen felfogása néhány mű félreértéséhez vezet. Az 1823-ban keletkezett *Búcsú* című vers fő értéke szerintünk egy összetett, gyötrő érzelm közvetlen bensőségű és sodró erejű kifejezése, melynek hitelességét csak fokozza a strófatlanul áradó dallamos forma. Nehéz tehát „hígdadt, szenvedélymentes józan-ságot”, személytelenséget, emlékkönyvrítást látni benne, ahogy Csányi teszi.

A kötet fő értéke így egyrészt a költő Bonyhádi-körének bemutatása, különösen az Ovidius-fordító Egyed Antal tanulságos pályaképeinek felvázolása, másrészt pedig az a néhány műelemzés, melyben a szerzőt nem köti saját tézise. Sikerült a *Szél úrfi* című elbeszélés rövid bemutatása, s igen ötletes, eredeti megközelítésű az 1839-es *Pipiske* című vers értelmezése, mely talán a kötet legjobb tanulmánya. E részeredményeket bizonyára figyelembe fogja venni a Vörösmarty-kutatás.

Nagy Imre

Antal Mádl: Auf Lenaus Spuren. Beiträge zur österreichischen Literatur. Bp. 1982. Akadémiai K. 334 l.

A kötet címe – Lenau nyomában – sok vonatkozásban jelképes értelmű. Mádl könyvének célja nem Lenau utóéletének nyomozása, hanem sokkal inkább annak a gondolatnak a megfogalmazása, amely a költő életművének egyik legfőbb tanulságaként említhető. Mint köztudomású, Lenau Magyarországról származott el, s ez a tény

nem pusztán életrajzi adalék, hanem költői tevékenységének egyik meghatározó eleme. Lenau magyar témái, melyek magyarországi élményeinek költői motívumként feldolgozott lenyomatai, egy sajátos közép-európai jelenségre utalnak. Arra a szerepre tudniillik, amelynek értelmében az egykori Habsburg-birodalom keretei között kialakult egy olyan közvetítő funkció, amely hatékonyan működött ebben a kevert nemzetiségű társadalomban. Lenau tehát egy olyan német-osztrák költő, aki a nyelvi határokon túl, ennek a régióknak szellemi életét-kultúráját, életformáját, mentalitását fogalmazta meg a költői egyetemesség szintjén. Ezen a felismerésen nyugszik az az alapgondolat, amely a Nemzetközi Lenau Társaság tevékenységének legfőbb célja: a közös múlt kutatása révén az egykori történelmi közösségekben élő népek kulturális érintkezésének fejlesztése, támogatása.

Ebben a tevékenységben természetesen fontos hely jut a Lenau-kutatásoknak, hiszen az ő személyiségében testesül meg a legmagasabb szinten az a szellemi kapcsolatrendszer, amely a Duna-medencében élő népeket egymáshoz fűzte. Bármily fontos azonban ez a tény, a kutatások még távolról sem befejezettek, sőt Lenaura csak most irányult rá érdeméhez méltón a figyelem. Magyarországon, honi témái miatt, volt bizonyos népszerűsége, de az első s nemcsak hazai viszonylatban, igényes monográfia (Turóczi-Trostler József tollából) csak e század ötvenes éveiben jelent meg Lenauról.

Más kérdés, noha az előbbtől bizonyára nem teljes mértékben független, hogy éppen a nemzeti irodalmak erőteljes kibontakozása idején szorult háttérbe a szomszédos irodalmak iránti érdeklődés. Ez érthető, hiszen minden kultúra elsősorban a maga identitásának keresésével, meghatározásával foglalkozott, saját, belső problémáira koncentrált. Az idegenben a példát, a mintát kereste, s igyekezett mihamarabb meghonosítani. A párhuzamokra már kevesen ügyeltek, noha kézenfekvő lett volna. Annál is inkább (érdekes tanulmányt olvashatunk erről a kötetben), mert Bécs, földrajzi helyzetéből, hatalmi állásából következően, Kelet- és Nyugat-Európa világát szembe-sítette. Azt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az újabb magyar irodalom első reprezentánsai is Bécsben találtak tevékenységükhöz megfelelő közeget.

A párhuzamok egyébként, lokális eltérésekkel, hosszú történelmi korszakokon át megfigyelhetők. Ausztriának is megvolt a maga köztársasági mozgalma a tizennyolcadik század végén, s a

reformkor magyar társadalmi mozgásaihoz hasonló vagy legalábbis azonos történelmi küldetést hordozót ismerhetünk fel a Vormärz irodalmi áramlatában. A Monarchia viszonyaira jellemzően a kormányzati centralizáció politikai irányzata mellől hiányzott a kulturális integráció igénye.

E helyzet következménye, hogy a személyes írói kapcsolatok viszonylag ritkák és esetlegések (pl. Petőfi és Karl Beck). Így van ez nemcsak Lenau korában, hanem a későbbi időkben is. Semmiképpen sem véletlen, hogy mindkét tájon, Magyarországon és Ausztriában, Pesten és Bécsben leginkább ismert író az egyébként a maga műfajában kitűnő Molnár Ferenc, akinek munkássága beleillik abba a kedélyes-frivol hangulatú világba, amely a Monarchiában oly népszerű operettekben is megjelenik. Pedig e sajátos államképződmény széthullásának baljós és csüggesztő előérzete – amelyről Mádl több tanulmányában is szól – egy egészen más típusú irodalmat is létrehozott, amelybe egyként beleillik Kafka víziója s Ady ostorozó versei. Kafka említésekor önként kívánczik említésre az Ausztrián kívüli, de a Monarchia keretén belüli német nyelvű irodalom problematikája, amely sok vonatkozásban képviselte az osztrák–német szellemiséget, de a maga lokális helyzetének megfelelően új színeket adott hozzá, s ezzel a sajátos vonásával ábrázolását egyetemes érdekűvé tágította.

Meglepő módon, de a közép-európai birodalom felbomlásához vezető körülmények erejénél és összetettségénél fogva mégis érthetően, éppen ezen a talajon egy rangos és értékes irodalom virágzik fel. Elegendő a Nyugatra és körére vagy osztrák vonatkozásban Rilke, Musil, Schnitzler, Trakl nevére utalni. Ebben az esetben is inkább párhuzamos jelenségekről van szó, de kétségtelen, hogy mindkét helyen az irodalom (de a tudomány is) ugyanazt a társadalmi-történelmi folyamatot érzékelte.

Az említett párhuzamosság az első világháború után sem szakadt meg, hiszen az összeomlás két legfőbb vesztese a K. u. K. két vezető országa volt, s azok a folyamatok, melyek ide vezettek, még ebben az időszakban is hatottak. Sőt jellemző tünetként ebben a korszakban bontakozott ki Ödön von Horváth munkássága, aki származásánál, helyzeténél fogva képviselte és kifejezte az egyúvértartozásnak és az ellentéteknek azt a rendszerét, melynek alapjai még a megelőző történelmi időkben ismerhetők fel. Az életforma, gondolkodás, ízlés közös jegyei, nem is szólva az emberi kapcsolatok sokaságáról, s ezt Ödön von Horváth tragikusan korán lezárult életműve is

mutatja, a nagy történelmi változások, megrázókódítások, forradalmak és ellenforradalmak után is hatékonyak maradtak ebben a régióban, s mindazon ellentmondások mellett, melyeket magukban hordoznak, egyként indokolják, hogy a politikai értelemben vett békés együttélés talaján a kulturális értékek cseréje, a múlt reális megismerésére irányuló törekvések csakúgy, mint a jelenkori kulturális kapcsolatok tovább erősödjenek.

A politikai tényezők ilyen hangsúlyozása ez esetben korántsem irodalomtól, kultúrától elkülöníthető, külsődleges szempont, hiszen éppen ilyen gyökerűek azok az évszázados küzdelmek, melyek a kultúra közelítő hivatásának teljesítését az érdekellentétek folytonos ütközései közepette tartósan akadályozták. A második világháborút követő radikális fordulatok egy ideig szintén ebben az irányban hatottak. Most azonban lehetővé vált, hogy új szemszögből közelítsük meg e kérdések érzelmektől és indulatoktól sem mentes, bonyolult komplexumát.

E mindinkább általánossá váló meggyőződés nyomán fordul erőteljesebben a szaktudományok (s az érdeklődő közönség) figyelme a múlt és a jelen osztrák kultúrája felé, hiszen bizonyos értelemben ez a saját múltunknak is része, s jelene a mi jelenünkől sem idegen. Az osztrák irodalomtudományok is megvannak a maga feladatai e téren. Egyrészt abban a vonatkozásban, hogy tisztázza saját kultúrájának nemzeti identitását, másrészt számvetést kell végeznie az egykori Monarchia „keleti” részeinek ebben a folyamatban betöltött szerepéről. Mádl Antal tanulmányai mindkét vonatkozásban ösztönzésül szolgálhatnak.

Weber Antal

Babits Mihály száz esztendeje. Kritikák, portrék. Szerkesztette Pók Lajos. Bp. 1983. Gondolat K. 463 l.

Régi írásokat közreadni nagy felelősség. Kivált akkor, amikor olyan emlékekről van szó, melyek egyetlen költő pályafutását kísérik nyomon. Babits Mihály életművéhez máig sem szokott hozzá eléggé irodalmunk: mit tudtak vele kezdeni az egykorú kritikák és tanulmányok? S mit hivatott demonstrálni a *Babits Mihály száz esztendeje*: a szakirodalomnak eddig is közismert fogyatékosait, vagy ennek ellenére megkísérel-e magáról a költőről szólni?

Rába György monográfiájának első részéből kitűnik, hogy figyelmes rostálással ez a szakirodalom is fölhasználható és beépíthető a jelenlegi kutatásokba. Pók Lajos dokumentumgyűjteménye nem lépett fel határozott értékelő szempontokkal. S ha ez célja nem volt is, ily fokú hiánya mindenképpen a kötet kárára válik. Túlságosan nagy teret enged például azoknak az esszéknek, melyek a zsurnalizmus régi gyakorlatából következően inkább a kérdések kódosítása, mintsem megvilágosítása végett íródtak. Ezenkívül nemegyszer az indokoltnál talán nagyobb terjedelemben közölt egyes megnyilatkozásokat is, hogy csak Bresztovszky Ernő, Pogány József, Révay József, Hamvas Béla, Lengyel Balázs cikkeiket említsük.

A kötet három részre oszlik. Első fejezetébe az 1906-tól 1941-ig írott kritikák és portrék kerültek. Ez vitathatatlanul a kötet legértékesebb csoportját képezi. E több mint félszáz publikáció közül különösen Horváth János és József Attila elemzését olvashattuk örömmel.

Végre szélesebb olvasóközönség előtt is ismeretes lehet Horváth Jánosnak Babits első két verseskötetéről készült alapos analízise, melyet eddig csak a debreceni Studia Litteraria közölt. Sajnálatos, hogy Barta János 1967-es szövegközléséhez képest a *Vásárt* megcsonkítva látjuk viszont (51. l.), s a jegyzetbe is kisebb pontatlanság csúszott. Pók Lajos szerint ez a tanulmány „Megírása idején [1912] azért nem jelent meg, mert Horváth János »Két korszak határán« címmel tervezett kötete, melynek része lett volna, végül is nem készült el” (459. l.). Az igazság az, hogy Horváth elkészült vele, csupán *nem adta ki*. Közbeszólt az első világháború: az Eötvös Collegium tanárát frontszolgálatra hívták, s leszerelése után túlhaladottnak ítélte a nyomdakész anyag megjelentetését – a magyar irodalomtudomány nagy kárára. A tanulmányíró Babitsról azonban két recenziót is publikált – méghozzá egyetlen kötetéről, az *Irodalmi problémákról* (BpSzemle, 174. k. 155–160. és It, 1918. 181–186.). Legalább az egyiket szívesen láttuk volna e gyűjteményben is, hiszen a szerkesztő e részben Karinthy Frigyesztől és Lukács Györgytől nagyon helyesen nem tagadta meg a kétszeri, Schöpflin Aladártól már vitathatóbban, a háromszori megszólalást sem.

Mindössze nyolc írás foglal helyet a második részben, mely a *Babits-émlékkönyvből* válogat. Nehéz felismernünk, hogy az emlékkönyv mintegy nyolcvan írása közül miért éppen ez a tized szerepel itt. A kötet szerkesztés valamennyi szem-

pontja bejuttathatta volna R. Simonffy Margót (*Az élő vers*) vagy Ascher Oszkár (*A „Húsvét előtt”-től a „Jónás könyvé”-ig*) című emlékezését. Rédey Tivadart, Hoffmann Edithet, Basch Lórántot, tehát a szűkebb baráti körhöz tartozókat éppúgy meg lehetett volna szólaltatni, mint – Török Sophie-t. A terjedelmesebb esszék lerövidítésével sok hely szabadult volna fel ilyen lehetőségekre.

A legproblematikusabbnak azonban a harmadik rész összeállítását látjuk, az 1941–1983 közötti időszakról. Megértjük, hogy Pók Lajos kihagyta az első részből a Babitscsal folytatott vitákat, hiszen ezek „túlságosan megnövelték volna a terjedelmet és eltávolították volna a figyelmet Babits művei visszhangjától” (461. l.). Az viszont már megkérdőjelezhető, hogy a halála után született verselemzéseknek miért kellett kimaradniuk. Különösen akkor, amikor az igazi Babits-reneszánsz az 1960-as évek végén, a 70-esek elején ezek nyomán jött létre (*Formateremtő elvek a költői alkotásban*, 1971., az *Ősz és tavasz között*, a *Csak posta voltál*, a *Balázsoldás* Németh G. Béla által adott értelmezései). S akik Rába György mellett a legtöbbet tették, hogy Babits neve az irodalmi köztudatba az őt megillető helyre jusson: Németh G. Béla (*Választás és verség*), Melczér Tibor (a *Jónás könyvéről* írott tanulmányával) egyetlen sor erejéig sem szerepel a kötetben. S Éder Zoltán, Gál István, Sipos Lajos kutatásai is mutatják annyira híven „Babits Mihály hazai irodalmi befogadásának állomásait” (461. l.), mint például az e részben közölt két tankönyvfejezet vagy akadémiai székfoglaló.

A csaknem harminc íves kötet szép kivitelben, Pók Lajos bevezetésével, rövid jegyzetével látott napvilágot, s vitatható kötet szerkesztési elvei ellenére a Babits-évforduló egyik különlegessége lett. Sajnos, a nyomdahibák nem ritkán jelentkeznek a kiadványban. Ady „dadolt”, míg Babits „szekirutasba” húzódtott (igaz, még a „szekturalizmus” előtt) – s mindez egyetlen lapon! (424. l.) *A magyarok Istenéhez* egyik sorában pedig Wotanok helyett *Wotának* van (446. l.).

Reisinger János

Szalai Anna: Csereforgalom. Bp. 1982. Szépirodalmi Kk. 183 l.

Déry Tiborról az utolsó évtizedben viszonylag kevés tanulmány látott napvilágot, mintha az irodalomtörténetírás és az irodalomkritika úgy vélekedne, hogy mindent elmondott róla és mun-

kasságáról már életében. Már csak ezért is örvendetes Szalai Anna vállalkozása; a *Csereforgalom – Magány és közösség Déry Tibor regényeiben* című kis kötet megtöri a csendet klasszikussá vált írónk körül, s néhány figyelemreméltó megfigyeléssel gazdagítja az eddigi Déry-irodalmat. A kötet nem összefoglaló munka, inkább néhány – egymással lazán összefüggő – regényelemzés láncolata, s nem irodalomtörténeti módszerességgel, inkább esszéisztikus felfogásban ad képet kiváló írónk epikus műveiről. Ezek a művek: *A befejezetlen mondat*, a *Felelet*, a *Niki* és a *G. A. úr X-ben*; talán a költői szépségű „kutyatörténeten” kívül mindegyikükkel több alkalommal is foglalkozott a hazai és a határokon túli magyar irodalomkritika. Szalai Anna a műelemzés középpontjába a magányos ember és az emberi közösség viszonyát állítja, s ezt a viszonyt a – különben magától Déry Tibortól származó – „csereforgalom” fogalmával magyarázza: „Magánélet és társadalmi valóság, regényeiben megelevenedő hősök időn és téren át »csúcsforgalomban« vannak egymással: kapcsolódnak egymáshoz, hatnak egymásra. (. . .) A »csereforgalom« ember és ember, ember és társadalom, tér és idő, valóság és álom között nyomon követhető egy-egy regényen belül és az életművéből itt kiválasztott regényei között is.”

A „csereforgalom” fogalma valójában elemzési módszert takar, és ez a módszer a regényvilág, illetve az epikai életmű belső összefüggésrendszerének feltárására tesz kísérletet. Valójában *A befejezetlen mondat* című nagyregény elemzése során érnek be igazán ennek a módszernek az eredményei; Szalai Anna figyelemreméltó fogékonysággal vizsgálja meg azokat a közösségi – interperszonális vagy szociológiai – struktúrákat, amelyek a regény magányra ítélt hőseinek, elsősorban Parcen Nagy Lőrincnek a boldogtalanságát lennének hivatva feloldani. Ezek a család, a szerelem, a Rózsa Péterrel kialakítani vágyott apa–fiú viszony s végül a forradalmi munkásmozgalom. A regény olvasói jól tudják, hogy a kapcsolatteremtésnek, a közösségi elhelyezkedésnek eme kísérletei valójában sorra elbuknak, legalábbis egyik kísérlet sem hoz megnyugtató beteljesülést. Szalai Anna meggyőző módon írja le az elszigetelt emberi személyiség kapcsolatteremtő

és otthonkereső próbálkozásainak sorozatos kudarcát, e kudarcok külső és belső, azaz társadalmi és lélektani okait. Figyelemreméltó az is, amit a nagyregény belső szerkezetéről, a regényidő alakításáról mond: „Az asszociációs rendszerek tudatos egymásra rimeltetése is erősíti a természet, az érzékelt idő, a tényleges és elképzelt hely egymásra kopírozását.” A regényvilág művészi struktúrájának jellemzése mindazonáltal inkább csak vázlatos, s nem halad túl azokon a megállapításokon, amelyeket Egri Péter kiváló tanulmánya (*Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, 1970) tett több mint egy évtizede. Egri akkor a regény visszatérő motívumait vizsgálta, „rondó-formának” nevezve ezeknek a motívumoknak a rendszerét.

Érdekes viszont, amit Szalai Anna a két nagyregény – *A befejezetlen mondat* és a *Felelet* – viszonyáról megállapít. Meggyőző módon mutatja ki, hogy a két regény „egymás lenyomata”. Igaz, ezzel a megállapítással már az eddigi szakirodalomban – pl. Lukács György 1954-ben írott *Déry Tibor hatvan éves* című köszöntőjében – is találkozhattunk, a jelen tanulmány sorozat mégis jóval részletesebben, megalapozottabban s némiképp más konklúziók érdekében fejti ki ezt a nézetet. Lukács a harmincas évek fojtogató atmoszféráját és a felszabadulás utáni korszak megújult légkörét állította szembe egymással, Szalai Anna viszont *A befejezetlen mondatban* alakot öltő nagy várakozásokat és a *Felelet* mögött meghúzódó lassú kiábrándulást veti össze: „Ott megvan a vágy és lehetőség egy bizonyos fokú érintkezésre, közeledésre. Itt kiszolgáltatottság és kudarc vár a saját, szűk körön kívül kapcsolatot keresőre. Ott a mozgalom az egyetlen hely, a mozgalmi munka az egyetlen alkalom, ahol a magányt átmenetileg közösségi élmény váltja föl. Itt a mozgalom teremt áthidalhatatlan akadályokat.” Már ebből a rövid összevetésből is kitetszik, hogy három évtized során milyen nagy mértékben változott meg a Déry-regények „olvasata”. Szalai Anna értelmező munkájának nem kis érdeme, hogy ezt a mai „olvasatot” fejezi ki, s ezáltal kiváló írónk munkásságának teljesebb birtokbavételét készíti elő.

Pomogáts Béla